

III.

Jednoduše, nebo složitě?

Alternativní, nebo postmoderní sen?

Devět dimenzí dobré jednoduchosti

Rolník ztělesněním jednoduchosti, fikce a realita

Složitě ekologické ctnosti a jednoduchý život konzumentů

Než se dáme na samozásobitelství

*Nejednoduché znovupromýšlení našich radostí,
mimo jiné nad jedním tričkem, nad kyticí růží a nad psím přítelem*

Nejednoduchost dobré civilizace

Alternativní, nebo postmoderní sen?

Když čtete knihy nabádající k ekologicky příznivému životním způsobu, když listujete časopisy, brzy si všimnete, že některá slova se v nich vyskytují nápadně často. Například slovo „jednoduchý“, „prostý“ – „simple“. Je do té míry významné, že je autoři užívají pro tituly svých knih. Jenom pro příklad: „Simple in Means, Rich in Ends“ nazval svou knihu Bill Devall. „Voluntary Simplicity“ je titul populární knihy Duane Elgina, která kromě ideových zdůvodnění a doporučení dobrovolné jednoduchosti obsahuje výsledky sociologického průzkumu jejích nositelů. V roce 2001 vyšla kniha britského spisovatele a malíře Johna Lanea „Timeless Simplicity: Creative Living in a Consumer Society“, a o rok později poetická inspirace jednoduchého životního stylu „Epicurean Simplicity“ z pera americké autorky Stephanie Millsové. Jednoduchosti jsou věnována monotematická čísla časopisů, nedávno například 203. číslo časopisu Resurgence. V západních zemích přešlo slovní spojení „voluntary simplicity“ – „dobrovolná jednoduchost“ nebo „simple living“ – „jednoduchý život“ z alternativních sloganů a ze stránek tisku i do běžné mluvy a stalo se označením pro určitý životní styl. Jeho základním obsahem je představa: Civilizace život nesnesitelně zkomplikovala. Budeme-li žít jednodušším způsobem, budeme šťastni a pomůžeme přírodě.

V podobném významu je používáno příslovce „snadno“ – „lightly“.¹ V podtitulu slavné knihy „Hope, Human and Wild: True Stories of Living Lightly on the Earth“ je použil Bill McKibben.² Charakteristické je použití slov

¹ Výraz „lightly“ – „lehce“ bývá používán i jinak, například v hesle „našlapujeme zlehka po této planetě“, které má vyjádřit naši ohleduplnost vůči přírodě, malou, lehkou ekologickou stopu. Tuto metaforu považují za zdařilou, výstižnou a působivou.

2 Francouzsky „ennui“ = žal, mrzutost z nudy, spleen.

3 Ekologicky orientovaný životní styl však spojuje s jednoduchostí i jeho odpůrci. Ovšem v záporném smyslu: „Ti zelení jsou jednoduší, primitivní.“

4 Evoluční teorie hovoří o růstu komplexnosti.

5 Napadla mne celá řada dimenzí jednoduchosti, které se navzájem kombinovaly a překrývaly. Nakonec jsem se ustavila na devíti. Čtenář asi dojde k jinému číslu.

6 Nemesis je řecká bohyně rozdvádající lidem podle zásluhy štěstí a trestající zpučnost.

„living lightly“ v názvu monografie zabývající se způsobem života v komunitách (Schwarz – Schwarz 1998). „Living Lightly“ je název časopisu, vydávaného v Anglii, který se zabývá „pozitivními zprávami“, například šířením organického zemědělství. O všeobecném přijetí tohoto slovního spojení svědčí používání zkratky „LL culture“.

Environmentální ideologové se však mýlí, považují-li snahu o jednoduchost za výsledek své nápaditosti, za alternativu, která oponuje převažujícímu duchu doby. Podobně jako v jiných historických obdobích je v dnešním pocitovém klimatu touha po jednoduchosti doma, přesněji, patří k jeho rozporům. Upozorňuji na to sociologové zabývající se životním způsobem postmoderní doby; člověk, který si užívá její epizodičnosti, mnohoznačnosti a nezávaznosti, zároveň trpí chaosem. „Sní o světě jednodušším, prostším, jednoznačnějším, o světě, který by se dal přehlédnout jedním pohledem a změřit jedním metrem. Stesk po ‚velkém zjednodušení‘ je typicky postmoderní verzí odedávna známé melancholie, je postmoderní verzí romantického *ennui*.² Lze říci, že sen o simplifikaci, zjednodušení je nejbolestivější psychózou postmoderní doby, přirozenou a všeobecnou chorobou postmoderního životního stylu“ (Bauman 1995: 59). Podle Baumana touhu po jednoduchosti naplňují sektářské a kmenové módy. Přísným okem viděno, patří k nim i představa o jednoduchosti ekologicky příznivého života.³ Její vyznačiči si nekladou otázku, zda odpovídá skutečnosti. Přitom mnozí z nich musí v praktickém chodu dní sami pociťovat, jak je ekologicky příznivý život v 21. století komplikovaný a nesnadný.

Co vlastně tkví za tvrdošijnou představou o jednoduchosti ekologických ctností? Kromě oné psychologické reakce člověka toužícího uniknout z postmoderního chaosu také jeden kulturní, po tisíciletí upevňovaný stereotyp, spojený s jednou logickou chybou, s myšlenkovým zkratem: Jednoduchý život je dobrý. Ekologicky příznivý život je žádoucí a dobrý, ergo musí být jednoduchý.

Devět dimenzí dobré jednoduchosti

Pohled do historie ukazuje, že touha po jednoduchosti a její ztotožnění s dobrým životem je konstantou přítomnou v mnoha myšlenkových tradicích. Je pozoruhodnou reakcí na převládající tendenci lidského a patrně i přírodního světa k růstu složitosti a na snahu o rozmanitost.⁴ V Evropě stojí snahy o oproštění života na základech stoického a kynického pohledu na život. Byly rozvinuty mohutnou křesťanskou tradicí. Snad bude pro naše přemýšlení užitečné, když si uvědomíme, že jednoduchost obsahuje několik významů, že má několik stránek, které byly v různé míře akcentovány v různých dobách a v různých souvislostech.⁵

Jednoduchost bývá chápána především jako *ne-vlastnění* (1). Věci musejí být umístěny, případně instalovány, vyzkoušeny, hlídány, udržovány, opravovány, skladovány a likvidovány. Kdo není zatížen spravováním majetku, tomu se dostane odměny v podobě volného času. „Množství věcí v blahobytné společnosti explodovalo, ale den má stále 24 hodin. Nedostatek času je Nemesis nadbytku,“⁶ říká kritik konzumního života Wolfgang Sachs (1999:15). Lidově – „blaze tomu, kdo nic nemá...“ a klasicky –

„Proč tedy stavět pro závist sousedů
dům s branami, jak určuje nový vkus?
Proč tichý sabinský kout měnit
za statky, s nimiž je jenom starost?“

Horatius

Ale jistě nejde jen o praktickou výhodu nemajetných. Kdo žije jednoduše, osvobodí se od přizemních starostí a dostane se mu odměny v podobě svobody. To jsme viděli na klasické epizodě ze života Diogena ze Sinópy. Hromadění člověku svobodu bere, svazuje jej.

Nevlastnit znamená zachovat si čisté a dobré srdce. Takovou jednoduchosť spojuje s nevinností Diogenés Laertský v další historice o Diogenovi ze Sinópy: „Spatřiv kdysi děcko, jak pije rukama, vytrhl z mošny číšku a zahodil ji se slovy: „Dítě mě překonalo v jednoduosti.“ V Morově Utopii je soukromé vlastnictví zrušeno, protože je nutně korumpující: „Každý se spokojí s jedním rouchem, povětšinou na dobu dvou let.“

Jednoduše, svobodně a šťastně žije také ten, kdo se umí vzdát kromě majetku také *moci* (2). Kdo má v rukou moc nebo kdo se na ni podílí, ten se zaplétá do komplikovaných vztahů a složitých intrik, je vázán podezřelými protislužbami a morálními ústupky.

Vulgárně viděno, můžeme spojení nemajetnosti a bezmoci se štěstím vidět jako sebeúčehu bédných; v optice sekulárního idealismu jako výraz odvěké lidské touhy po spravedlnosti. Především nás však tyto stránky jednoduosti oslovují prostřednictvím Kristova učení. Byly základem praxe prvotní církve a neseny jako ideál celou křesťanskou tradicí. Legendární je šťastná existence prostáčka Františka z Assisi, odmítajícího postavit se do čela řehole. Snaha oprostit se od majetku a rezignovat na moc podnítila vznik jednoduché demokratizované bohoslužby, provozované uprostřed holých stěn protestantských modliteben.

Pokusy o život rezistentní vůči svodu majetku a moci jsou však, stejně jako jiné dimenze jednoduosti, hodnotou transkulturní. John Lane (2001) v knize „Timeless Simplicity“ zdůrazňuje inspiraci, kterou pro dnešní chápání jednoduosti v ekologicky příznivém životním stylu znamená učení buddhismu, hinduismu, taoismu a džinismu i životní praxe jejich mnichů. Spojení obrazu záměrné jednoduosti s motivy krajiny je charakteristické pro poezii staré Číny.

„Přítele Menga mám rád

Jeho vytříbenost ho všude proslavila

Odmítl kočár a čapku, když lice ruměně byly

Teď mezi sosnami v oblacích spává, hlava už bílá

Lunou se opájí, častokrát opilý průzračným vínem

Květy se nechá zmámit,

službou u císaře nedá si volnost vzít

Jak jenom dohlédnout k vrcholu vysoké hory?

Můžeme jen složit ruce a svěží vůni pozdravit“

Li Po

Tyto verše odkazují ještě k další stránce dobré jednoduosti, totiž k její stránce *estetické* (3). Simple, but elegant.⁷ Všimněme si, jak bývají záporné postavy pohádek vyšňořené a postrojené – zlé dcery jsou fintivé, jejich hodná sestra je oděna prostě, a přece je krásnější. Dějiny užitého umění konstatují až překvapivě početné vlny zjednodušování v odívání, nábytku, v dekoru porcelánu, a ukazují, jak oproštěná móda odrážela hodnotovou atmosféru společnosti, odpovídala šíření nových myšlenek o lepším prostém životě. Znamý je převrat, který nastal ve francouzské módě osmdesátých a devadesátých let 18. století. Antikizující móda v ženském odívání, vyjádřená v jednoduché tunice či v tzv. chemise, vystřídala komplikovaný rokokový šat s obručí a šněrovačkou. J. L. David v roce 1793 navrhl strohý šat jako národní kroj Francouzské revoluce. Neméně symbolický byl kontrast jednoduchého empírového účesu k absurdně přebujelým úpravám vlasů, které byly chápány jako symbol prohnilé monarchie.

7 I tuto stránku jednoduosti zdůrazňují sociální utopie. Hubíková (2002) uvádí, jak se estetické stránce každodennosti věnuje např. Thomas More, Etienne Cabet a William Morris.

8 Vedle Karla Honzika a Bohuslava Brouka jmenujeme Ladislava Žáka, autora „Obytné krajiny“, a Karla Teigehe, který v roce 1932 navrhl „Nejmenší byt“.

9 Název je odvozen z latinského „necessitas“, „nezbytnost“. Podle Karla Honzika může být v češtině používán jako „nezbytnictví“. S odstupem sedmdesáti let je dnešní čtenář překvapen, v jaké míře se myšlenky necessismu shodují s klasickými utopiemi, včetně důrazu na odstranění sociální nerovnosti a nivelizace životního způsobu.

10 Pošetilé lpění na věcech má podle něho fikční funkci hospodářskou („ta věc ty se mohla někdy hodit“), reprezentační (lidé hodnotí své spolubývní podle jejich vlastnictví), památkovou (dary, vzpomínkové předměty), kulturní (pozorujeme ji např. na hřbitovech) a magickou (spojenou s pověrami).

11 Uvidíme, jak je tato představa v rozporu s civilizační teorií Norberta Eliase.

12 To je náhled romantismu rousseauovského rodu. Jiní romantikové, například A. de Vigny nebo K. H. Máchla, viděli přírodu naopak jako necitelnou mocnost, lhostejnou k lidskému osudu. Jejich intuice se blíží tomu, co vyvodila A. Dillardová ze svého biologického pozorování, jak se k tomu ještě vrátíme.

13 Nejde jen o typy abstraktní. Byly intenzivně žity v antagonismu mezi tuláky a cikány na straně jedné, a zemědělci na straně druhé. Z potulných žvlů šel na zemědělce strach, tulák pachticím se rolníkem v jakémsi otiledu pohrdal a nerozpakoval se obrátit jej u potoka o husu.

Českému čtenáři bude povědomé, že estetiku jednoduchosti se sociálním dobrem a spravedlností spojovali ve třicátých a čtyřicátých letech architekti-funkcionalisté a jejich ideová a generační druhové.⁸ Vypracovali koncepci „rozumné spotřeby“ a nazvali ji „necessismus“.⁹ Podle Karla Honzika (1946) se skuteční poté, co bude kapitalismus jako plynutavé zřízení nahrazen plánovaným socialistickým hospodářstvím. Bohuslav Brouk vypracoval podrobnou klasifikaci „chrematofilie“, pošetilého lpění na věcech.¹⁰ V knize „Lidé a věci“ se nechal nenávisť k „harampádí“, „tretkám“, „braku“ strhnout a vyvodil překvapivé soudy. V úvodu, sepsaném v prosinci 1946, horlí: „Hitler sám je nejlepším příkladem, kam až může vést pošetilost, jež se počíná projevovat třeba jen v uschraňování dýmky po dědečkovi jakožto rodinné památky anebo ve vystavování zdobného talířku jako reprezentačního krámu za sklem přiborníku. Člověk osvobozený již v zárodku od všech reprezentačních, kultovních, pověrečných a jiných sklonů nemohl by se nikdy snížit k zbožňování jakýchkoliv vůdců-diktátorů, pod jejichž krutovládou hyne kultura a veškeré lidství vůbec.“

Temné postavy, v pohádkách oděné do přezdobených šatů, se vumělkovaně a strojeně také *chovají* (4). Kladní hrdinové jsou svobodní, protože se nepodřizují složitým společenským rituálům a pravidlům. Nic nepředstírají; vedou si spontánně, prostě, slovem přirozeně.¹¹

K nejnápadnějším rysům jednoduchosti dnes v okruhu ekologické ideologie patří spojení s *přirozeností*, s principem, který je *blízký přírodě* (5). Romantikům všech dob a mnoha kultur se zdálo, že ideál jednoduchosti lze za-

hlédnout právě tam. Prostota přírody, volnost, v níž žijí její tvorové, kontrastuje s falší vumělkované společnosti a zkažené civilizace svazující lidskou svobodu. I v přírodě se prý jednoduchost poji s dobrotou.¹² Dobrý je ten, kdo je a kdo žije jako příroda, kdo s ní žije v souladu nebo kdo aspoň žije v její blízkosti.

Vyhraněným případem ztotožnění dobrého života s útekem k jednoduchému životu v přírodě jsou samotáři nejrůznějšího původu a povahy, od staroegyptských eremitů pobývajících se zvířaty na poušti, přes čínské krajináře – malíře a básníky, až po alternativní samotáře 20. a 21. století, usilující o důsledně „ekologický“ životní způsob. „Přítel Meng“ imponoval básníkovi Li Po, protože podobně jako jiní vzdělanci úředníci dal přednost jednoduchému samotářskému životu uprostřed hor před majetkem a před mocenskou kariérou v nádheře císařského paláce.

Obdiv k přirozenosti vykulivoval dva modely, které vyjadřují protikladné typy jednoduchosti i samotného lidství; odlišují se vztahem k místu i způsobem obživy:

Princip *jednoduché volnosti* (6) je ztělesněn v postavách indiánů, poutníků, tuláků, chodců – hledačů, ale i cikánů. Putují krajinou „volní jako ptáci“, protože nejsou vázání na jedno místo ani obživou, ani majetkem, ani mocenskými povinnostmi, ani vždy složitými vztahy k lidem. Mýtus nepokořeného indiána, žijícího v lůně přírody, měl silný vliv na americký proud rodící se environmentální etiky. H. D. Thoreau píše charakteristicky: „Onen vskutku prostý, obnažený způsob života v prvotních dobách přinášel lidem aspoň tu přednost, že mohli dosud pobývat výlučně v přírodě. Jakmile se člověk občerstvil potravou a spánkem, znovu pomýšlel na další putování. Kdekoli na tomto světě rozbil tak říkajíc svůj stan a buď se proplétal úvaly, nebo křížoval pláně, nebo zlézal horské srázy. Avšak běda – posléze se stal nástrojem svých nástrojů. Z tvora, který si libovolně natrhal plody, když měl hlad, se stal farmář, a z toho, kdo se spokojil s přístřeším pod stromem, pán domu“ (Thoreau 1991: 36).

Druhý typ dobré jednoduchosti vidí přirozenost jinak: Cestování přináší životu komplikace; zahlcuje člověka množstvím vnějších zážitků, které nestačí zvnitřňovat. *Jednoduchá usedlost* (7) odmítá přemíru podnětů. Jednoduše, přirozeně, svobodně a šťastně žije rolník.¹³ Ty, kdož kroutí hlavou nad dnešní cestovatelskou dynamikou a upozorňují na její stinné stránky, by možná překvapilo, jak je kritika cestování

14 Bylo by zajímavé zjistit, jak se k cestování staví americká kultura s její domácí indiánskou tradicí. Étos volnosti a mobility v ní pravděpodobně hraje významnější roli než v Evropě.

15 Wang Wej tu líčí setkání Konfucia a jeho žáků se dvěma mudrci žijícími stranou světa na jednom místě, obdávajícími v pomalém rytmu dnů a ročních dob své pole.

16 Zdeněk Neubauer (2002: 257) chápe složeninu „jedno-duchost“ jinak, jako „průzračnost, transparentci, která vše vysvětluje, ušlechťuje, činí jasným, zřetelným, srozumitelným“.

17 „Misomus“ znamená nepřítel múz, tj. umění a vědy; především však jde o nepřitele vyššího vzdělání.

18 Humanisticky cítili biskup Jednoty bratrské Jan Blahoslav ve známé „Filipice proti misomusům“ vášnivě obhajoval vzdělání, které je příležitostí danou člověku Bohem. Přirozené nadání teprve vzděláním nabývá pravé účinnosti a síly. Blahoslav však přiznává, že vzdělání může jak prospívat, tak i škodit, pokud je lidé užívají bez pobožnosti, ve zlém.

19 Místo blaženosti v pojetí dávného sumerského bájeskví.

v Evropě i jinde stará a mohutná.¹⁴ Známy je názor Senekův: „Mysl musíš změnit, ne podnebí. Třebas se i přeplyšíš přes širé moře, třebas i, jak říká náš Vergilius, zmizi v dále země a města, tvé slabosti půjdou s tebou, kamkoli se obrátíš.“

Tatáž myšlenka v pojetí starofrancouzského přísloví: „Vlk šel do Říma, nechal tam chlupy, nic ze svých zvyků“ (citováno dle Moravski, 1925).

A do třetice přitakání usedlému způsobu života, který se přizpůsobuje opakujícímu se rytmu dni, ve vyjádření staré Číny:

„Ráno pole na horní terásce obdělávám
Večer pole na horní terásce obdělávám
A ptám se toho, kdo se po brodu poptává
Zda ví, že co činí Tū a Ni je moudrost pravá“

Wang Wej¹⁵

Důraz na vnitřní svět a odmítnutí vnějších podnětů souvisí i s další dimenzí jednoduchosti. Naznačuje ji samo slovo „jedno-duchost“.¹⁶ „Blahoslavení chudí duchem“ (Mat 5,3). Křesťanský pohled na svět obsahuje již od svého vzniku proud odmitající antickou moudrost a světskou učnost, která se těžko snáší s dobrotou. Jde o to mít prostého ducha, čistou duši, nezatiženou balastem vědomostí. Domácím krystalickým příkladem jednoduchosti jako *odporu proti vzdělanosti* (8) jsou čeští misomusové,¹⁷ kteří v 16. století tvořili silné křídlo Jednoty bratrské. Pyšní na vysokou morálku kněží i laiků obávali se vlivu vyššího vzdělání a pohrdali jim; v církvi prosazovali ideál „sprostnosti“,

který zdůvodňovali požadavkem pokory. Sami sebe prohlašovali za lidi „neučené, prosté a jazykův cizích neumějící“ (Urbánek 1923: 167). Bratrský správce sboru se měl žít řemeslem a nezajímat se příliš ani o rozšíření svého rozhledu v reformační teologii, zejména pokud by z něj mohly plynout rozpory vůči zásadám Jednoty.¹⁸ Znalost jazyků a školení kazatelů na cizích univerzitách bylo považováno za nebezpečné. O tom, že misomusové nebyli ve svém pohledu na učnost výjimeční, že vyjadřují jakýsi lidský sklon, svědčí sympatie, které citi generace vypravěčů a posluchačů pohádek vůči dobrému jednoduši – hloupému Honzovi.

Nakonec se chci zmínit o dimenzi jednoduchosti, která je pro úvahy o ekologicky příznivém životním způsobu nejvýznamnější. Je to *snadnost života, nekomplikovanost jeho každodenního chodu* (9). Snad odkazuje k prastaré vrstvě našich představ, utužované ztvárněním na obrazech starých mistrů: život ve Zlatém věku byl jednoduchý a šťastný. Především proto, že člověk nebyl soužen nesplnitelnými tužbami a potřebami; všechny jsou vyplněny. V rajské zahradě nebo na ostrově blažených¹⁹ žil člověk v trvalém létě, nahý, ve shodě se svými smysly a v míru s divokými zvířaty. Nic nesháněl. Chladivá voda a stín stále zelených stromů mirmily žár poledního slunce, ke spánku nabízela vlnitý přístřešek jeskyně nebo skalní převis. Žít jednoduše znamená žít bez komplikací, které lidskému životu přináší neúroda, nemoci, nepřítel živelů. Není třeba dobývat chléb prací, „Hospodin Bůh dal vyrůst ze země všemu stromovi žádoucímu na pohled, s plody dobrými k jídlu“ (Genesis 2,9).

Ročník ztělesněním jednoduchosti, fikce a realita

Nostalgické, téměř instinktivní tihnutí k jednoduchosti Zlatého věku se tedy v dějinách ztělesnilo do dvou ideálních obrazů: do mýtu ušlechtilého divocha a do obrazu pastýře nebo rolníka. Navrhují, abychom se věnovali druhému modelu, mýtu jednoduchosti rolníkovy, který naši kulturu a náš životní způsob ovlivnil významněji.

Před špatnostmi města se ke ctnostem počestného jednoduchého života na venkově uchýlovali ve svých dílech, ale často i ve svých venkovských vilách, básníci

20 Naše srovnávání bude nutně nečisté. Kulturní stereotyp existuje mimo konkrétní prostorový a časový kontext. Jde prostě o rolníka zašlých časů. My jej však musíme poměřovat časové danými skutečnostmi, prezentovanými historickými vědami a volenými víceméně náhodně.

a vzdělanci již ve starověku (viz např. Kysučan 1997). Jejich kult pastýřského a zemědělského života nás dodnes ovlivňuje zejména prostřednictvím děl 18. století, rousseauovského preromantismu a romantismu (Librová 1988). V našich představách, ale někdy dokonce v odborných pojednáních (např. Dejmal 2001, Lapka - Gottlieb 2000), se rolník stal ztělesněním dobrého života a ekologických ctností.

Jak tedy vypadá kulturní stereotyp rolníka? Všimněme si, že obsahuje ctnost jednoduchosti ve všech dimenzích, které byly naznačeny.

Zemědělec, jak jej po generace chováme ve svých představách, je nezáměrný, nehromadí věci. Je vzdálen mocenským svodům, o světskou moc nestojí. Chodí oblečen v jednoduchém kroji, elegantně jednoduchými ornamenty jsou ozdobeny jeho nástroje, průčelí jeho statku. Prosté jsou jeho písně. Rolník se chová přirozeně, nepičí se po vrchnostenských a městských způsobech. Pod jednoduchým oděvem a nehledanými způsoby se skrývá dobré srdce. Vždyť zemědělec je v každodenním styku s přírodou. V souladu s jejím řádem pečuje o svá pole, vytváří krásnou krajinu, rozumí svým zvířatům. Nenechá se mást zprávami, které k němu doléhají o lákavém životě ve městě, sebevědomě tkví na svém statku a nemá potřebu se z něj vzdalovat. Zná cenu své svobody. Naši rolničtí předkové nepotřebují městskou akademickou učenost, chápou, že vzdělání má v dobrém životě svou mez; vesničtí písmáci nám imponují, protože si zachovali přirozenou moudrost.

Takový obraz jsme vstřebávali při četbě Babičky a Jana Cimbury, aniž jsme si uvědomovali, jak se podobá schématu obsaženému v idylách Theokritových a Vergiliových. Ale především: Aniž to tušíme, arkadské pojetí natrvalo poznamenalo naši hlubinnou představu o zemědělském životě tím, že jej ztotožnilo s existencí snadnou, pohodlnou a lehkou. Nepřímo tak ovlivnilo i naše chápání ekologických ctností.

„Jak jsou rolníci šťastni, když vlastní výhody znají!
Poctivá zem jim sama a daleko svárlivých bojů
dává výživu snadnou, již rodí jim v hojnosti z půdy,
Třebaže vysoký dům, jenž hrdým pyšní se vchodem,
za rána klientů proud jim ze všech nechrlí komnat,
třebaže vchod, jenž želvou se skví, v nich nebudí touhu,
nebudí korintské vázy ni zlatem vyšité šaty,
třebaže foinický nach jim nebarví bělostnou vlnu,
třebaže skořice vonná se nemísí s olejem čistým.
Zato má bezpečný klid, má úskoků neznalý život,
doma má hojnost všeho, má poklid na širých polích,
jeskyně, jezera živá a krásná údolí chladná,
veselé bučení skotu a lahodný pod stromem spánek.“

Vergilius

Proberme si nyní obraz starého rolníka postupně a pokusme se jej vztáhnout k pravděpodobně reálnému životu jeho doby.²⁸

Proč vlastně v hloubi duše věříme, že starý rolník měl dobré srdce? Je pro to vůbec nějaký důvod? Vedle vergiliovského vlivu je možná významné, že naše představa spojuje jednoduchý rolnický život s chudobou, která je ústřední křesťanskou ctností. Dobrota je přiznávána rolníkům nezáměrným. Dila takzvaného vesnického realismu

21 Zde, stejně jako v jiných dimenzích, záleží na tom, které historické období máme na mysli. Původně barbarské způsoby raného středověku byly postupně kultivovány i v lidových vrstvách; ve vesnickém společenství vznikaly rituály, které měly svou významnou funkci a byly pevně dodržovány.

22 Tento ekologicky cenný stav krajiny bývá označován jako „sekundární homeostáza“, na rozdíl od „primární homeostázy“, která označuje původní rovnováhu přirozených ekosystémů. Dnešní ochota alternativního zemědělce opustit představu maximálně plodné monokultury a vědomě na pozemku a v jeho krajinném okolí připustit konkurenční rostliny a živočichy je historicky nová; označují ji jako „terciární homeostáza“ (Librová 1988, 2001).

23 „Na svých gruntech tkví sedláci klidní / Dobrý cisař, ten žije ve Vídni / Němci pod horami, v městech židé.“
Petr Bezruč

24 Věcně vzato, obdivovatelé rolnického života mají pravdu, vidí-li existenci městských lidí jako závislou na zemědělské práci. Tato skutečnost byla zneužita např. nacismem, který obvinil z parazitického, tj. nezemědělského a na penězích závislého způsobu života Židy.

vedou dělicí čaru mezi chudými a majetnými, přičemž nevráživost, závist, panovačnost a nelásku přiřkla bohatým. Základní omyl v našem vidění starého rolníka spočívá v tom, že jeho nemajetnost chápeme jako ctnost, a zapomináme, že na rozdíl od chudoby řeholníka nebyla dobrovolná, ale tvrdě vynucená vnějšími okolnostmi. Totéž se dá říci také o další dimenzi jednoduchosti, o obdivované rezignaci rolníka na moc. Ani té se nevzdával dobrovolně, z podílu na moci byl předem vyloučen.

Byla řeč o jednoduchosti lidové estetiky. Ano, lidová tvorba byla skutečně prostá. Jednoduché jsou lidové ornamenty na předmětech, prostá je lidová poezie i nápěvy písní. Jednoduchost lidového umění však nebyla záměrem, byla důsledkem omezených prostředků. Tam, kde byl vesničan dostatečně zámožný, hýřila ornamentika na jeho kroji či stavení tvary i barvami.

Jako další dimenzi jednoduchosti jsem uvedla chování ve společenském styku. Prostý hrdý venkovan se prý nepotřebuje opičit po panských manýrách. Ve srovnání s komplikovanými rituály dvorskými byly společenské rituály vesničanů jistě jednoduché.²¹ I tady však etnografičtí badatelé dokazují, pokud nepatří ke staré romantické škole, že se venkované rádi nechali ovlivnit složitějšími městskými a vrchnostenskými způsoby (Frolec 1984: 46–50).

Skutečně, náš zemědělský předek žil přirozeně, v trvalém kontaktu a svazku s přírodou. Sotva se však dá mluvit o tom, že mohl být inspirován její jednoduchostí a dobrotou. Podle toho, co dnes o přírodě víme, se můžeme domnívat, že to nejsou vlastnosti, které by byly přírodě vlastní. Přírodní zákony jsou tvrdé, a právě v tom

byl starý rolník její součástí. Přírodu nemiloval, pokud to slovo chápeme jako respekt ke svobodě druhého a připravenost jednat v jeho prospěch. Spíš bych řekla, že starý zemědělec s přírodou bojoval ze všech svých chabých sil, ba že některé její tvory, třeba vlky, sovy, netopýry a chrousty, z hloubi duše nenáviděl. Pochybuji i o jeho lásce k domácím zvířatům, měl k nim spíše vztah utilitární, sentiment si nemohl dovolit ani zde. Díky po generace se táhnoucím pokusům a omylům se snad dá říci, že zvířatům rozuměl, ale i tak byla jeho péče plná předsudků, pověr a falešných představ o jejich potřebách. Kdo se ve vesnických skanzenech podívá, jak vypadal v minulých staletích chlív, nemá iluze. Pes přivázaný za úpalu i za mrazu u boudy býval donedávna samozřejmou součástí vesnického dvora a jeho úděl se začal lepšit až pod vlivem městské změkčilosti.

Slyšíme, že dilem a dokladem rolníkovy lásky k přírodě byla krásná a ekologicky cenná krajina. I ta však vznikla vynucenou spoluprací.²² Rolník neměl dost sil, aby dokázal ze svých pozemků vytlačit sukcesí dotírající divočinu a vytvořit monokulturu svých plodin, cíl, který se ve 20. století podařil jeho potomkům. Neměl dost sil, aby vyhubil divoká zvířata, která ohrožovala jeho úrodu. Krásné a ekologicky cenné prvky v kulturní krajině, jako jsou keře, náletové skupiny stromových dřevin, společenstva drobných mokřadů, pestré porosty luk a mezi, plné motýlů a ptáků, to byly malé úspěchy divočiny, vůči nimž bylo lidské snažení slabé.

Kulturní vzorec chápe rolníka jako svobodnou bytost. Snad se toto nepochopitelné spojení táhne prostřednictvím antických autorů ze starověké Itálie, kde nájemní rolníci – kolónové byli římskými občany, svobodným stavem. Spíš však tato představa vznikla jako výraz obdivu městských romantiků nad rolníkovou existenční autenticitou – na rozdíl od nich se rolník sám žije. Imponuje jim, že je na statku svým pánem, sám rozhoduje o jeho chodu, a tak se jim jeví nezávislý, svobodný.²³ Samozásobitelsky žijící zemědělec žije svobodně a vskutku jednoduše potud, že jeho existence není zprostředkována penězi.²⁴

Při bližším přihlédnutí je tomu však s rolnickou svobodou jinak. Nemusíme mýlet zrovna na nevolníka, a přesto vidíme, že starý rolník nebyl svým pánem. Jak bylo řečeno, především na něj doléhal tlak přírody. Částečně se z něj vymaňoval tím, že

25 Dokonce jsou míra jednoduchosti a míra svobody nepřímo úměrné. Vesnické vazby a povinnosti, tradované po generace, byly srozumitelné, samozřejmě, a tím jednoduché. Svobodomyšlný jedinec se dostával do nejednoduchých situací. Kdo se chtěl osvobodit z venkovských vazeb docela, odcházel do města. Autoři vesnického realismu dramaticky líčí, jaký byl jeho osud. Osvobození od přehledných povinností tradiční společnosti znamenalo pro jedince ztrátu orientace; jeho nový svobodný život byl odkázán na vlastní nejednoduché rozhodování v chaosu městského života.

26 A. J. Gurevič na obecnější úrovni, nikoliv výslovně pro případ rolníka, polemizuje s představou o jednoduchosti, nekomplikovanosti světa středověkého člověka: „Symbolické zdvojení světa jej neobyčejně komplikovalo a každý jev bylo možno a nutno různě vykládat (Gurevič 1978: 57).“

27 Je impozantní, jak si lidová kultura dokázala vytvořit rozptýlení z vlastních zdrojů v podobě místních zvyků, obyčejů, zábav.

28 Taková schopnost byla v antice označována jako *metis*. Děkuji Tomáši Daňkovi, že v doktorandském semináři připomenul anekdotu: „Stonožky se kdosi zeptal, jak to dělá, že sladí pohyb tolika nohou najednou. Stonožka se zamyslela a už nikdy neudělala ani krok.“

29 Touto ekologickou ctností se dnes inspirovali ekologičtí zemědělci, ale měla by být vzorem lidského působení na přírodu vůbec.

30 Grif jako klíč ke spolupráci s přírodou si mohl rolník vytvořit díky tomu, že zemědělské technologie byly slabé a měly biotickou povahu (Šmajš 1995).

se podroboval jiné nesvobodě; závislosti na rodinných a pospolitostních vazbách.²⁵ Rolník se mohl v tísní spolehnout na pomoc sousedů; musel však s nimi každodenně vyjít. Chtěl-li v hospodaření zmírnit rizika vlastních omylů, nezbylo mu, než pokorně poslouchat nekonečná poučování z úst starých hospodářů. Bylo prakticky nemožné uživit se a být přitom nezávislý na lidském okolí.

Zmínila jsem se, že některé křesťanské proudy byly podezíravé vůči světské učenosti a vůči vyššímu vzdělání, že mravnost v nich byla ztotožňována se „sprostostí“. Staří rolníci, jak o nich hovořím, nestáli před dilematem, před jakým stojí Čeští bratři, protože šanci na vyšší vzdělání měly jejich děti jen výjimečně. Byl nevzdělaný, ba negramotný rolník přirozeně hloubavý, jak tvrdí schéma? Historikové nedávají na tuto otázku jasnou odpověď. Podle některých autorů byly zájmy rolníka primitivní, jedno-duché, vyčerpávaly se zájmem o pole. Každodenní dřina a nedostatek vzdělání nedovolily věnovat se hlubším myšlenkám než těm, které směřovaly k obživě rodin. V zimě, když měl rolník dost času, věnoval se opravám nářadí a zpětně promýšlel, co se v jeho práci osvědčilo a jakých chyb se dopustil (Petraň 1995: 843–844).²⁶

Jednoduchost rolníkova světa byla jistě dána i tím, že byl odloučen od vnějších podnětů.²⁷ Jen tu a tam přinášeli poutníci a potulní řemeslníci zprávy z okolního světa. Středověký zemědělec žil od narození ke hrobu na jednom místě a velmi podobně jako jeho otec a děd. Hospodář fixovala na místě nejen odlehlost jeho statku, ale i sama

podstata jeho práce. A nemusíme myslet na časy tak dávno; každý, kdo dnes chová pár králiků, umí si představit, že zemědělec nebyl a není svobodný také ve smyslu mobilní.

Na konec jsem nechala to nejdůležitější, otázku, jak je to s jednoduchostí zemědělské práce a také se snadností v každodenním provozu venkovského hospodářství, „s veselým bučením skotu a lahodným pod stromem spánkem“.

Když budeme uvažovat o zemědělské práci v porovnání s prací truhláře, zedníka či jiného řemeslníka, zjistíme, že je svým principem mimořádně složitá. Spočívá ve složité kooperaci s proměnlivými a nepředvídatelnými přírodními podmínkami. Viděno dnešní optikou a řečeno dnešními slovy, starý zemědělec se musel orientovat v komplexu pedologických, meteorologických, klimatologických faktorů, musel zvládnout fytopatologické, šlechtitelské, ekologické, etologické a zootecnické nesnáze. Z tak komplikované spleti může člověk vyváznout jenom tím, že ji ignoruje a zvládne ji nějakou fíntou.

Právě mimořádná komplikovanost práce přinutila rolníka k tomu, že o ni neuvažoval analyticky. Na složitost reagoval jednoduchostí, uchýlil se k intuici²⁸ a naučil se umění couvnout.²⁹ Bez pedologických rozborů prostě odhadl, jak orat na kopci, a jak dole u potoka. Bez pomoci satelitů posoudil, kdy je půda ještě zamokřená a za jakého jarního dne se už dá sít, vytušil, kdy je pro rozhození zrn vitr příliš silný. Náš děd na to šel jednoduše, „měl na to grif“.³⁰

Rolnický grif byl tedy jednoduchý pouze jevově. Nesl v sobě každodenní pozorování a nesnadnou ne-arkadskou zkušenost, tápavé pokusy a bolestivé omyly, jimiž se generace předků vztahovaly ke složitosti přírodního světa. Zapomínáme: ačkoliv starý rolník zvládal spolupráci s nevypočitatelnými živly jednoduchou intuici, přesto rodinu živil s vypětím sil. Často se to ani nepodařilo.

Shrneme-li, co bylo řečeno, rolnický život byl v některých ohledech skutečně jednoduchý. Jeho jednoduchost však byla vynucená, nebyla v žádném ohledu cílená a záměrná, tak jak byla u filozofů, asketů a estétů, a jak je tomu u dnešních hledačů alternativních životních stylů. Mýlí se, kdo život rolníka začleňuje do kulturního proudu usilujícího o zjednodušení příliš komplikované rozmařilé existence.

31 Je zajímavá shoda, že američtí výzkumníci označují nositele ekologicky příznivého životního stylu jako „typický eklektický zdobič“ (typically eclectic decorators), a to navzdory tomu, že jiné jejich styl charakterizují přívlastkem „jednoduchý“. Ani oni zařazení bytu nekupují, určitě ne jednorázově pro celý byt (Ray - Anderson 2000: 36).

32 Blíže se k nim vrátíme v závěrečné VIII. kapitole.

33 Ti, kteří do politiky vstupují, bývají ze svého tábora ostře kritizováni. Typický je názor Pavla France (2002), uveřejněný ve společensko-ekologickém měsíčníku Sedmá generace. Franc vidí volební úspěch Strany zelených v parlamentních a komunálních volbách roku 2002 jako prohru občanských ekologických aktivit.

Složité ekologické ctnosti a jednoduchý život konzumentů

Je to opravdu tak, jak slyšíme ve sloganech, že ekologicky příznivý život je jednoduchý, zatímco konzumní existence je složitá? Uvažujme o tom v našich devíti dimenzích.

Z ideologie dobrovolné jednoduchosti přímo či nepřímo plyne, že u zdroje ekologických problémů je vlastnění věcí. Karikatury časopisu *The Ecologist* znázorňují konzumenty dilem jako dravce, dilem jako nešťastníky uvězněné v přeplněných bytech pod hromadami krámů. Fotografie časopisu *Resurgence* demonstrují, že příbytek ekologicky ctnostných se podobá klášterní cele.

Když jsem však navštívila byty dobrovolně skromných pestrých, viděla jsem, že se jejich majitelé obklopují předměty rádi. Co je to za věci? Důležité je, že většinou nejsou koupené.³¹ Jsou to předměty darované, zděděné a nalezené. Pokud koupené jsou, pak často z druhé nebo další ruky. Vysvětlení tkví ve sklonu pestrých vytvářet mezilidské vztahy, spojeném s věrností k věcem, neschopností se jich zbavovat. Slyšela jsem: „tohoto medvěda mi věnovala ke čtvrtým narozeninám prababička“, „ta kosa se už nedá naklepat, ale kosil s ní ještě strýc“, „tuto sbírku krabiček mi přenechal kamarád, než emigroval“, „to sojčí pero jsme si přivezli z Fatry“, „ty kamínky jsme se skauty nashbírali pod Troskami“, „ten hrníček jsme našli ve školnickém bytě ve staré škole, než ji zbourali“; ale také známé a Broukem explicitně kritizované „to se ještě může hodit“. Stojíte-li tvář v tvář této mnohosti, uvědomíte si, že estetická dimenze jednoduchosti, jak ji vyznávají funkcio-

nalisté – „čím méně předmětů máme, tím je byt hezčí“ – je neživotné a misantropní schéma. Piše-li Brouk rozhořčeně, „lidé nejsou s to rozloučit se s žádnou třetou v navivním přesvědčení, že zásadně každá věc má svoji cenu“ (1947: 19), přesně vyjadřuje postoj, který je environmentálně citicimu člověku vlastní.

Vyznavači necessismu by se na návštěvě u pestrých zděsili. Mary Douglasová, Baron Isherwood (1979) a Helga Dittmarová (1992) by si na ni naopak potvrdili své teorie zabývající se hlubším symbolickým významem věci pro lidskou bytost, společnost a kulturu.³² Ale také Erich Fromm by byl potěšen. Tento složitý vztahový způsob vlastnění věci by přiřadil k modu BÝT, nikoliv MÍT.

Další stránkou jednoduchého ekologicky příznivého životního způsobu je odmítavý vztah k moci. Někteří členové ekologických hnutí se na politické moci, jak je dnes uspořádána, odmítají podílet.³³ Podíl na moci může být jednou z cest, kterými lze efektivně ovlivnit chování společnosti k přírodě. A mám-li se opět odvolat na své pestré, mnozí z nich jsou členy místních zastupitelstev, někteří byli zvoleni starosty a místostarosty obcí.

Řekli jsme, že k archetypu jednoduchosti patří vedle chudoby a bezmoci také jednoduché způsoby odívání a chování. Nezdá se mi, že by odpor ke složitým společenským zvyklostem, charakteristický pro alternativní hnutí šedesátých a sedmdesátých let, byl součástí dnešního ekologicky příznivého životního stylu. Naše návštěvy byly pestrými přijaty v duchu společenských rituálů. Žádná hipíkovská ostentativní ležérnost ve způsobech. Němečtí a rakouští novináři rádi a s trochou škodolibosti upozorňují, jak se z osvětovaných rebelů stali politikové etablovaných zelených stran, kteří si nechávají své přesně padnoucí oblečky šit ve stejných salonech jako jejich parlamentní kolegové.

Ekologicky příznivá jednoduchost bývá chápána jako život blízký a podobný přírodě. Život ve městě se jeví jako neproniknutelně složitá houština frustrujících komplikací a konzumerismus je pojmán jako produkt našeho odcizení přírodě. Zapálení adepti ekologicky příznivého života touží s jednoduchou a dobrou přírodou splynout, vydat se jejimu vyzařování a učit se z jejích zákonů.

34 Zatímco Annie Dillardová prožívá v malované přírodě existenciální zděšení, Jan Heller se na stejné nálezy dívá jinou optikou a konstatuje „tajemství života je skryto v moci obětí“ (Heller 1999).

35 Se zájmem pozorují, jak se ochránci přírody všech možných psychických typů shodnou v jednom: hlásí se ke vlivu, jakým jejich tulácké inklinace oslovila kniha Miloslava Nevrlého „Karpatské hry“.

36 O tomto a dalších úskalích měkkého turismu jsem psala v „Pestrých a zelených“.

37 Abych byla spravedlivá: několik ekologických aktivistů, přítomných v mém semináři, se rozdělo. Někteří považují, navzdory svému mládí, cestování za životní etapu, kterou již překonali.

38 Letecká doprava spotřebovuje na hodinovou cestu jednoho cestujícího asi 60 l pohonných hmot. Likvidace spalin je v obvyklé výšce letu velmi pomalá; uvolňovaná pára se ve výšce 7 000 m podstatně podílí na poškozování klimatu (Dyas 2000: 9).

39 Právý opak je pravdou: poté co lidé naváží kontakt prostřednictvím elektronických médií, zatouží po osobním poznání.

Poznání v biologických vědách nám arkadský a Rousseauovský pohled na přírodu jako Učitelku prostoty pěkně zkomplikovalo. Čím jsou vědci v poznávání přírody dál, tím více nahlížejí její složitost a mnozí se s pokorou vyjadřují o její nepoznatelnosti. Stejně jako člověku a jeho kultuře je přírodě vlastní tendence k růstu rozmanitosti. Tam, kde lidé usilují o redukci rozmanitosti, o jednoduchost, přírodním procesům se nepřibližují, spíše jim odporují. V podkapitole o luxusu již byla řeč o tom, jak je složitá estetika přírody, jak její luxusní excesivní struktury nelze vysvětlit funkcí prostého přežití, jednoduše a úzce chápanou účelností.

Může být pro nás Příroda vzorem mravného chování? Může být inspirací pro environmentální etiku? Díváme-li se na přírodu pozorně, žasneme nad její krásou, ale marně v ní hledáme soucit a lásku ke slabým. Díky diskusím v environmentální filozofii už nejsme o dobrotě přírody přesvědčeni, chápeme ji jako morálně indiferentní. Někteří autoři jdou dál. Bystrá pozorovatelka Annie Dillardová (1996) je zákonitostmi přírody morálně i esteticky znechucena. Hrozí se zla, které v ní panuje prostřednictvím potravních řetězců, jejichž principem je požívání jednoho druhým. „Jsme morální bytosti, ale v nemorálním světě... Svět je neměnný a slepý, je to lhostejný robot naprogramovaný k zabíjení“ (Dillard 1996: 65).³⁴ Naše doposud tak průzračně prostá snaha chránit Přírodu jako svou dobrou matku a uskovnit se v její prospěch se musí složitě vypořádat s dobře argumentovanou větou, která říká „buď je matka země příšera, nebo já jsem zrůda“ (tamtéž: 65). Nechceme-li tohoto dilematu cynicky použít jako důvodu

pro destruktivní životní styl, nezbyvá nám, než znovu promyslet svůj nejednoduchý vztah k přírodě a vzít přitom vážně náhled Dillardové „nejsme jako příroda“.

Environmentálně významná je sedmá dimenze jednoduchosti, která se týká cestování. V ní skutečně platí, že žít ekologicky příznivě znamená život zjednodušit, to jest redukovat podněty. Mnozí ekologičtí aktivisté, ač se rádi odvolávají na ctnosti našich rolnických předků a ač jsou o ekologických rizicích dobře spraveni (!), jsou vášnivými cestovateli. Kam se poděla dobrovolná jednoduchost těchto ekologicky ctnostných? Když jim jejich oponenti předhazují, že „neekologicky“ poletují po planetě, hájí se: vždyť putují pěšky, s karimatkou a stanem na zádech, vlakem, stopem, a do oblastí turisty málo navštěvovaných!³⁵ Nezní mi to přesvědčivě. Co bylo kdysi indiány inspirovanou součástí života amerických transcendentalistů a dalších milovníků přírody, stalo se dnes pro přírodu vážným nebezpečím. Také proto, že objevitelé přírodních krás přivázejí fotografie a inspiraci pro kamarády, pro další cestovatele a pro cestovní kanceláře.³⁶ Prakticky všechny turistické expanze začaly neškodným objevováním nadšených privátních cestovatelů. Především však jde o to, že v případě cestování se ekologičtí aktivisté, hledající „diverzitu podnětů“, zpronevěřují tomu základnímu – existují „v tom neježu“.³⁷

Právě jejich případ dokládá, jak je dnes touha po cestovatelských zážitcích mocná. Sami kritikové civilizace jsou neklidní a chtějí změny. Ti akademičtější z nich letí na konference vzdálené tisíce kilometrů,³⁸ na semináře, nejspíš na nějaký workshop, ač jsou spojeni s celým světem elektronickou poštou a internetem. Kam se poděla představa o tom, že internetové konference vědců a politiků zmenší počet cestujících v letadlech a na dálnicích?³⁹

Slýchám, „je potřeba poznat svět, získat nové podněty!“ Což na nás nedotírají podněty na každém kroku? Nestačí informace tiskových kanceláří? Nepřinášejí dokonalé kamery prvotřídních filmařů detailní i panoramatické snímky památek a přírody až do domu? Dozvidám se, že „to není ono“, a věřím tomu.

Jak je to s osmou dimenzí jednoduchosti, která se týká odmítnutí vyššího vzdělání? Děti pestrých studují. Některé texty o dobrovolné jednoduchosti však varováním před přílišným rozumařením až dojemně připomínají ducha a rétoriku misomusů, včetně

40 Na tomto přesvědčení byl na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně založen obor humanitní environmentalistika, který je ovšem přípravou profesní.

41 Když říkám „do krajnosti“, myslím na programy domácích aparatur, které uživatelé tak zjednodušují obsluhu, že mu nenechávají možnost, jak kombinací kroků ovlivňovat proces podle vlastního uvážení.

jejich důrazu na význam ruční práce a řemesel. Znáám to i z univerzitní posluchárny: „Proč nám tady vtoukáte do hlavy Spinozu a Lamarckovy teorie?! Chtěl jsem se tady dozvědět, co konkrétního máme dělat!“ A ekofeminismem ovlivněný názor zdůrazňuje: místo školení a složitých racionálních rozvah nechť nás prostě vede levá mozková hemisféra, ženský přístup ke světu, intuice a cit.

Nemohu souhlasit. Na rozdíl od našich loveckých a zemědělských předků, kteří se intuitivně rozhodovali ve světě stejné ontické povahy a na základě tradice, jsme dnes vsazení do světa umělého, jehož struktury nevznikly pomalou evolucí (Šmajs 1995). Máme v ruce, případně jsou nám vnuceny, mocné nepřírozené technologie, které vyžadují poučené použití, případně zdůvodněné odmítnutí. Stojí-li zemědělec nad kanystrem herbicidu, je mu dědova rada k ničemu.

Jsem přesvědčena, že ekologicky příznivý život dnes není bez vzdělání možný. Ekologický luxus a jeho chytré radosti jsou založeny jak na citlivosti vůči přírodě, kterou získáme jejím přímým smyslovým poznáním, tak na informacích a na jejich hlubším a racionálním promýšlení. Ekologicky příznivý způsob života potřebuje základní znalosti z biologie a ekologie a informace o biofilních technologiích. Neobejde se bez základního pochopení historických a sociálních souvislostí lidského vztahu k přírodě.⁴⁰

+

Ve ztotožnění ekologicky příznivého života s jednoduchostí je nicméně největším omylem představa o jeho

snadné každodennosti – *Living Lightly*, již jsou knihy a časopisy alternativní kultury plné. Podle ní máme pochybné radosti, vlastně strážně spojené s komplikovaným životním stylem, přenechat konzumentům.

Vím, co mají autoři na mysli: Konzument je otrokem nikdy nekončících pseudo-potřeb. Honba za pracovním výkonem a penězi, obsesivní studium katalogů, pojiždění mezi hypermarkety, úsilí zorientovat se v bludišti výhodných nabídek a půjček, to vše skutečně zatemňuje mysl, bere čas, komplikuje život. Život zjednoduší a osvobodí ten, kdo dokáže zkrotit své potřeby. Pak se nemusí honit za výdělkem a na nákupech. „Děle než pět roků jsem se živil výhradně prací svých rukou a poznal jsem, že mi stačí pracovat šest týdnů v roce, abych uhradil všechny své životní náklady. Celou zimu a valnou část léta jsem míval volno a mohl se pilně věnovat studiu,“ tak líčí dobrý jednoduchý život H. D. Thoreau a dodává „jsem zkrátka přesvědčen, a je v tom nejen víra, ale i zkušenost, že udržovat se při životě na téhle zemi není nijak svízelné, ba naopak zábavné – jestliže ovšem žijeme prostě a moudře“ (Thoreau 1991: 64, 65).

Při četbě Thoreaua nesmíme zapomenat, že tento raný ideolog ekologicky příznivého života píše o experimentu, který byl staromládeneckým odskokem z životního stylu intelektuála a literáta, z dráhy vzdělance v antické kultuře. I kdybychom Thoreauově zkušenosti z 19. století věřili, fakt je, že moderní technologie a civilizační proměny vůbec věci radikálně posunuly a převrátily. Důsledný český samozásobitel se dnes může uživit, spíš vegetovat, jenom s krajním vypětím sil a po zdolání těžko představitelných životních a pracovních komplikací.

Je-li dnes něco jednoduchého, pak je to život konzumenta. Celá odvětví průmyslu pracují na zjednodušení naší existence. Výrobky, které lidé v minulosti zhotovovali doma, si dnes koupíme. Práci v domácnosti do krajnosti zjednodušují všemožné přístroje.⁴¹ Jako starší žena mohu srovnávat, jak se pralo před padesáti lety, a jak se pere dnes. Jaká to byla složitá procedura, při níž bylo třeba věci rozumět! Příprava roztoku sody, namáčení, strouhání mýdla a příprava mydlinek, předpirání límců a manžet, praní na valše, topení dřevem pod kotlem, vyváření, několikanásobné ruční máchání a ždímání, vaření bramborového škrobu, škrobení, kroucení prádla, věšení

42 Neumím si vysvětlit, jak se slučuje zájem o mikrovlnné trouby s masivním zájmem o prodej kuchafských knih. Zdalpak se podle jejich receptur skutečně vaří? Asi nejsou tak ohmatané, jako bývaly v domácnostech našich matek a babiček.

43 Jen omezenou dobu se pokoušeli o obnovení tohoto racionálního způsobu v Německu.

44 Ve které domácnosti se dnes v sezoně nakládají vejce do vodního skla? Snadné řešení se celoročně nabízí v obchodech.

45 Nedá se ovšem vyloučit, že jsou důsledkem nezralosti biofilních technologií. Masovější rozšíření snad výrobcům přinese zpětnou vazbu a další vývoj technologické „mouchy“ vychytá.

a hlídání počasí. To vše dnes jednoduše svěřujeme ekologicky více či méně riskantním pracím práškům, důmyslné prače a sušičce. Jak manipulaci s potravinami, organizaci v zásobování domácnosti a vaření zjednodušuje energeticky náročný mrazák, mikrovlnná trouba a fritovací hrnce!

Ekologicky příznivé samozásobitelství, ale prostě i domácí vaření je v hlubokém úpadku pro svou složitost.⁴² Obchody jsou plné hotových potravin a polotovarů. Nevidím, že by někdo v nákupním vozíku vezl k pokladně hladkou, polohrubou nebo hrubou mouku. Prodej kvasnic vázne. Ani na venkově se lidé netrápí složitou výrobou vlastních jídel a život si zjednodušují. Nakupují bedny hotových nápojů vyrobených z chemizovaných koncentrátů importovaných přes půl zeměkoule, zatímco na jejich zahradách opadáva rybíz a hníjí metrky jablek, o malinách a ostružinách v nedalekém lese nehovoříc. Stojím v řadě ve vesnickém obchodě, pozoruji a žasnu, jak je to i na Hané jednoduché: „Dě mně ale tři majolke, tři tři dresinge v akci, ale kilo točeného, dvě vánočky a dva makovy záviny, dvě kila uzenyho bučku, ale kilo banánů pro malýho, čteře pet-flaške kofole a dva dvólitrový tonike. Ja, a take jedno čapi konzervo pro pséka!“

Přírodu zatěžující umělé hmoty nám usnadňují život prostřednictvím obalů, nádob a dalších předmětů na jedno použití. S požehnáním hygieniků se z obalové techniky stalo výnosné průmyslové odvětví. Nikoho nenapadne, že by si měl přijít pro mléko s vlastní konvičkou.⁴³ Je nám dokonce zatěžko nosit skleněné lahve. Co může být snazšího než vyprázdnit plechovku, pet-láhev nebo krabici džusu a hodit ji za sebe, snad do koše!

Když budete pročitat kteroukoliv z kapitol Desater ekologické domácnosti, uvidíte, že by ekologické ctnosti vašemu každodennímu životu nepřinesly zjednodušení, ale větší či menší komplikace. Zejména pro toho, kdo se nepohybuje v okruhu ochránců přírody, je nesnadné sehnat v Brně ekologicky šetrné prací prostředky. Jedna moje bývalá studentka – nikoliv ekologická aktivistka – při cestách do Hannoveru přibaluje do zavazadla vytríděné hliníkové uzávěry, protože tam si je jista jejich znovuzpracováním. Určitě by nebylo snadné umývat nádobí tak, že bych je drhla přesličkou, jak radí některé návody.

Nemusíme však volit příklady tak extrémní. Zkusil se někdo z hlasatelů dobrovolné jednoduchosti dopravit s malými dětmi a se zavazadly do odlehleho místa veřejnou dopravou? Jak uvidíme dále v pojednání o neautomobilistech, jenom lidé se smyslem pro zvláštní situace a se smyslem pro humor mohou v tomto složitém a nevyzpytatelném přemísťování nacházet zalíbení. Zjistila jsem malou dotazovací sondou u svých kolegů, že si málokdo komplikuje život sháněním ekologicky vypěstované zeleniny a někdo bojkotem vajec vyprodukovaných ve slepičích koncentracích. Shánět na venkově vejce „ze dvora od šťastných slepic“ je zvlášť mimo sezonu nesnadné.⁴⁴

Život si dokonce komplikují tehdy, když používám moderních sofistikovaných ekologicky příznivých technologií. Před časem jsme rekonstruovali koupelnu. Kromě solárního ohřevu a termostatické baterie má okruh, který využívá ke splachování WC vodu ze sprchování a z umyvadla. Užíváme si radosti z naplnění ekologické ctnosti, ale neméně práce a starosti. Podezírala jsem nás z technické neobratnosti. K velké úlevě jsem se dočetla z pera znalce: „Ekologické technologie v domácnosti musejí být jemně vyladěny a je třeba věnovat variabilní pozornost každodenní údržbě. Tento nárok omezuje jejich všeobecné rozšíření“ (Georg 1999: 463). Tato opatrná slova mi připadají životnější než nadšená agitace „Faktoru čtyři“ (Weizsäcker – Lovins 1996). Po čtyřech letech zkušenosti s naší ekologickou koupelnou mohu říci, že „variabilní pozornost“ je eufemismus pro trpělivost, vytrvalost, usilovné přemýšlení nad záhadami drobných, ale častých funkčních poruch.⁴⁵

V této knížce se věnujeme především životnímu způsobu tak, jak se uskutečňuje v chodu domácnosti. Snad ještě významnější environmentální důsledky má jeho stránka profesní, kterou necháváme stranou. Jen pro připomenutí:

Kdo říká, že složitost práce v posledních desetiletích podstatně vzrostla, je zahleděn do své skupiny intelektuálů, výzkumníků a manažerů. Abiotická povaha techniky, extrémní dělba práce, mechanizace, automatizace a dnes elektronizace pro většinu lidí znamenají činnost jednoduchou a přiměřeně otravnou; přináší ztrátu kontextu a úbytek jakékoliv a tedy i environmentální odpovědnosti.

Na celé planetě přibývá operátorů a operátorek, plnicích kvantem dat počítače. Pro okolí je to profese téměř neviditelná, a málo srozumitelná i pro ty, kdož ji vykonávají. Na očích zato máme jednoduchou práci dnešních prodavaček. Copak jim mohu mít za zlé, že dávají přednost minerálkám v plastových lahvích a že na můj marný zájem o biojogurty reagují v nejlepším případě „paní, já nevím, mně je to jedno“? Pokladní jen přikládají k čídlu čárové kódy, jejich kolegyně mechanicky doplňují zboží. Ty nejmladší dodávají práci a hypermarketu dojem svěžesti tím, že jezdí mezi regály na kolečkových bruslích. Jak si vlastně dnes děti hrají na obchod?

Ale vraťme se k oblasti, v níž jsou ekologické souvislosti přímé a zřetelné, k práci v zemědělství. Byla řeč o starých rolnících, kteří reagovali na složitost přírodních podmínek grímem. Byl sice geniálním zjednodušením, ale v určitém smyslu složitost světa reflektoval; vyžadoval základní znalosti, po generace cvičenou intuici, každodenní pozorování, a vycházel ze zodpovědnosti vůči půdě, vůči statku a vůči potomkům. Srovnajme tento přístup s vulgární jednoduchostí a téměř žádnou odpovědností úzce specializované a mechanizované práce v dnešním velkém zemědělském podniku, práce traktoristy, krmiče dobytka nebo dělníka na jatkách.

Nemusíme jít tak daleko; dokonce práce drobného zemědělce je při dnešní specializaci významně zjednodušená a usnadněná. Kdo dnes chová skot, nemusí si lámat hlavu s vhodnou dobou orby a s erozi půdy, může mu být jedno, v jakém stavu jsou okolní louky, zda se sečou nebo zda zarůstají křovinami. Krmnou směs mu přivezou z Austrálie. Chovatel nemá starosti kolem porážky dobytka, pro býčky přijedou z jatek. I kdyby jej zajímalo, jak tam s ním budou nakládat, nemůže to ovlivnit.

Platí i zde: zemědělec, který nechce brát svá pole a zvířata jako průmyslový substrát, ale chce s přírodou opravdu spolupracovat, si práci a život významně komplikuje. I když má dnes ekologické hospodaření k dispozici šikovnou lehkou techniku, přece vyžaduje vysoký podíl ruční práce a má nároky na trvalou bdělost a přemýšlení.

Než se dáme na samozásobitelství

Mezi těmi, kdož to myslí s ekologicky příznivým životem vážně, ten nejpoctivější případně na myšlenku žít se jako zemědělec nebo jako člen samozásobitelské zemědělské komuny. Než se tak rozhodne, měl by váhat, položit si řadu pochybovačných otázek; na prvním místě, odkud se vzala jeho představa o zemědělském životě.

Je možné, že kulturně utvořená představa o radostech a snadnosti zemědělské práce, podporovaná environmentalistickou ideologií, mu brání vidět obtížnost úkolu. Všichni slovně prohlašujeme, že o rolníkově dřině víme, někteří si ji ze zahrádkářské zkušenosti dokonce umíme vzdáleně představit. Bezděky však na ni zapomináme a idylický obraz rolníka v našich představách dominuje.

Především, idealista snadno podcení přízemní ekonomickou stránku věci. Ta se však ukáže jako rozhodující a někdy fatální, má-li zemědělství nadšence uživit nebo má-li dokonce uživit jeho rodinu. Samozásobitelství potravinami je ekologicky optimální koncept hospodaření, ale jeho doslovná podoba v rámci jednoho dvora je pouhou ideou.⁴⁶ I v minulosti počítalo zásobování rodiny s širší spoluprací v rámci obce, se sousedskou výpomocí. Mezi domácnostmi probíhala efektivní směna produktů.⁴⁷ Ta nyní nepřichází v úvahu. Především prostě proto, že jen málokdo hospodaří.

Snaze o zemědělské hospodaření dnes nepřejí ani další sociální okolnosti. Kdo z nás má početnou rodinu, která by mu pomáhala na statku, kdo je odhodlán přimět syna k ženitbě, která by na statek přivedla zdatnou hospodyně? Zemědělské pokusy alternativních přistěhovalců jsou většinou na vesnici cizím tělesem, nemají podporu sousedů. Ale i kdyby měli nejlepší vůli, radikálové, který chce pracovat tradičními zemědělskými technologiemi,⁴⁸ prostě pomoci nedovedou. Marně hledá

46 Dokonce vzor ekologicky příznivého hospodaření, ekologický zemědělec, se dnes musí začlenit do peněžního trhu a výrazně se specializovat.

47 Při omezených možnostech skladování a konzervace umožňovaly oplácené sousedské výslužky prodloužit například konzum masa. Jednou zabil prase jeden soused, za měsíc jiný. Dnes tyto praktiky do určité míry nahrazuje mraznička.

48 Zapomíná přitom, že mnohé moderní zemědělské technologie jsou již dnes vyvinuty s ekologickým ohledem.

49 Sádková (2003) se zmiňuje v textu o ekologické architektuře, že je už dnes téměř nemožné sehnat řemeslníky, kteří si při stavbě umějí poradit s tradičními materiály.

50 Znáám samozásobitelského zemědělce, který chová krávy a stádo koz, je však i s rodinou důsledným vegetariánem.

zázemí řemeslníků a jejich výrobků, adaptovaných na místní podmínky a zvyklosti. Kováři, koláři, bednáři, bečváři, sekýrníci na venkově zmizeli před půl stoletím.⁴⁹

Environmentálně citící farmář bude narážet na řadu dalších překážek. Například na své skupule obsažené v environmentální etice. Starý rolník, který mu má být vzorem, si jimi nemohl komplikovat život. Dovedu si představit, jak z ekonomického ba existenčního hlediska může být nešťastnou výbavou nového zemědělce láska k přírodě a ke krajině, empatie vůči zvířatům, případně vegetariánství.⁵⁰

Souhrnně vzato, kdo se v dnešních podmínkách pouští do zemědělské práce a inspiruje se jednoduchostí starých rolníků, ocitne se v postavení ještě obtížnějším, než v jakém žily jejich vzory!

Arkadský mýtus tedy přináší iluze a falešná očekávání, na druhé straně může nepřiměřeně odrazovat. Městský člověk, který uvažuje o založení zemědělské existence, může od svého okolí slyšet: „Nemáš šanci! To se dědí, co tě naučili ve škole, je ti k ničemu.“ Romantičtí obdivovatelé našich pradědů zapomínají, jak prudce se proměnily podmínky zemědělské práce. Dnešní zemědělec se nemůže řídit grifem. Nechce-li se stát ničitelem přírody, musí rozumět, jaké místo má jeho práce v rámci přírodního dění, musí rozumět podstatě svých technologií a jejich účinkům. To mluví ve prospěch městského „učeného“ nadšence. Také ekonomické a sociální okolnosti zemědělské práce ztratily starý ráz, kontinuitu a tradici; ani ony nemají na co navázat a vyžadují dobré znalosti, přemýšlení a určitý nadhled, který dědičný zemědělec často postrádá.

Když legendární americký farmář a esejista Wendel Berry píše, „myslim, že dobré farmaření je vysoké a obtížné umění“ (1996: IX), nemyslí na mechanizovanou a chemizovanou jednoduchost dnešního dělníka ve specializovaném průmyslovém zemědělském podniku, ale ani na schopnost starých hospodářů intuitivně zvládnout složité proměnné své práce. Berry, původně univerzitní profesor anglického jazyka, je moderně myslící zemědělec a autor. Jeho slova se týkají ideálního zemědělce dneška, řekněme nespecializovaného zemědělce ekologického, který vědomě uzavírá koloběh energií a látek. Jeho hospodaření se neopírá o starou tradici a rodovou zkušenost, ale o odborné znalosti i všeobecné vzdělání, o etickou kultivaci, ekologickou senzibilitu a její reflexi.

+

Sama se snažím pěstovat ústřední ekologickou ctnost, zahrádkářské a kuchařské samozásobitelství aspoň v náznaku. Dost na to, abych pocítila nejednoduchost samozásobitelské existence a abych si uvědomila její úskalí. Otázku „*proč si tak komplikuješ život?*“, kterou slychávám od svého okolí, si kladu někdy sama. Když v březnu místo psaní článku vysévám a pikýruji rajčata, když v listopadu přemlouvám muže, aby na kolečkách přivezl z druhého konce vsi hnůj, když stojím bezradně nad nečekanou úrodou celerových nebo mangoldových řapíků. Jedna známá mne pozorovala, jak vařic třešňový džem přidávám místo Pectogelu light od firmy Danisco Cultur protlak vylisovaný z nezralých angreštů. Konstatovala, že naši domácnosti chybí už jenom vařit z kostí mýdlo.

Ta pochybovačná otázka se dá zobecnit: patří skutečně zahradnické samozásobitelství a kuchyňské dovednosti k chytrým radostem a k ekologickému luxusu? Máme odmítnout zjednodušení, která spotřebitelům nabízí dnešní civilizace? Záměrně se vystavovat tvrdým podmínkám a lichotit si, že žijeme ekologickými ctnostmi?

Důslednému samozásobiteli se snadno může stát, že pro-kope, pro-staví, pro-natírá, pro-hospodáří a pro-vaří všechnen čas, všechnu svou energii. Kvalita života, za níž se zaručují návodové texty environmentálních časopisů, je tatam. Fatální důsledky to

51 V některých francouzských klášte-
rech zřídili pro ulehčení práce vodní
mlýny. Představení pracovních benediktinů
dbali, aby mnichové byli méně
odváděni od modliteb (Gurevič 1978:
204). Podle „Zrcadla mnichů“ ze
12. století nesměla fyzická práce od-
vádět ducha od božských věcí.

52 Jde o významné téma, které v této
knize není rozpracováno. Vycházím
z toho, že ve většině evropských zemi
má vylidněný venkov zatím dostateč-
nou kapacitu pro případné imigranty
z měst a že by jeho krajiny noví, envi-
ronmentálně zaměřeni obyvatelé pro-
spěli. U nás se nad těmito otázkami za-
mýšlí na základě zkušeností ze Spojených
států Erazim Kohák (2001) a od-
povídá na ni i vlastním životem na praž-
ském sídlišti. Zajímavá je návodová
knížní publikace zabývající se konkrétními
možnostmi ekologicky příznivého
života ve městě „Green Living In the
Urban Jungle“ (Siegle 2001).

může mít pro samotnou ekologickou příznivost života,
o niž mu jde. Horlivý samozásobitel, zvláště je-li rigidním
odpíračem techniky, může ztratit hravost, smysl pro lidi,
knihy a přemýšlení, pro krásu, pro okolní svět. Pokud to
s drsnými podmínkami, které si sám ustavil, přežene, může
nakonec přijít i o smysl pro přírodu a pro její ochranu.
Wendel Berry není z rodu udřených samozásobitelů.
Nechává si dost energie a času pro radost z přírody, pro
svou myslitelskou a spisovatelskou tvorbu.⁵¹

Nežije nakonec i z environmentálního hlediska příz-
nivěji skromný obyvatel města, který si zeleninu koupí na
trhu nebo od ekologicky hospodařícího zelináře a který
má smysl a čas věci promýšlet a podle výsledku jednat?
Není to jenom detail životního způsobu jednotlivce. Má
vazby na základní teoretické koncepty vztahu člověka
k přírodě: Má člověk kolonizovat šetrným způsobem
celou planetu, nebo se má uchýlit do městských sídlišť
a ponechat část Země přírodě?⁵²

Nejednoduché znovupromýšlení našich radostí, mimo jiné nad jedním tričkem, nad kytlicí růží a nad psím přítelem

Ekologické problémy mají v našem každodenním
životě mnoho nečekaných souvislostí, které ještě před
padesáti lety neexistovaly nebo které byly nezřetelné. Je
vyloučeno, aby se v nich orientoval člověk nadaný blahos-
slavenou chudobou ducha, člověk bez vědomostí a bez
schopnosti uvažovat rozlišujícím způsobem. Nestáčí ne-
chat se vést hotovými návody ekologických poraden a bro-

žurek. Ekologický luxus je reflektovaný postoj, který vyžaduje znovu promýšlet to,
co se doposud jevílo jako dané, jasné, jednoduché.

Na předchozích stránkách jsem se snažila zpochybnit stereotyp jednoduchosti
v environmentální ideologii. Nyní si ukažme na konkrétnějších příkladech, v jak ne-
jednoduché situaci se ocitáme, pokoušíme-li se o ekologicky příznivé kroky v každo-
denním životě.

Zdánlivě nezpochybnitelným modelem ekologicky příznivého života je takzvané
ekologické zemědělství. Díváme-li se však na ně bez nadšených předsudků, vidíme,
že i ono přináší řadu otázek. Jak se stavět k biopotravinám, víme-li, že biozemě-
dělství se dnes začíná zpronevěřovat podstatným ekologickým ctnostem, na nichž se
zrodilo? Hlídá sice chemickou stránku výživy rostlin a přinuceno úředními normami
úzkostlivě sleduje hygienu výroby potravin, ale jinak se ve snaze o konkurenceschop-
nost začíná povážlivě bližít industriálním postupům konvenčního zemědělství.
Stranou zůstávají krajinařské, hydrologické a další dopady ekologického zemědě-
lství. Co si můžeme myslet o argentinských biojahodách, které si může v zimě kou-
pit evropský zákazník? A pochybnost obecnější: dokáže ekologicky šetrné zemědě-
lství, rezignující na tvrdé technologické postupy, uživit rostoucí lidstvo na planetě?
Neznamenalo by jeho rozšíření likvidaci zbytků divočiny?

Podobně je plné otázek promýšlení ekologických důsledků vegetariánské a ve-
ganské stravy, která právem platí za ústřední ekologickou ctnost. Bylo spočítáno, že
zatěžuje planetu několikanásobně méně než strava masitá, jejíž energie je neefek-
tivně přepasírovaná přes těla zvířat. Je projevem soucitícího vztahu k živým tvorům.
Ale co naše aktovky a co boty? K této staré vegetariánské nejistotě, kterou L. N.
Tolstoj řešil šitím plátěných laptí, se nově vynořily otázky ještě obtížnější: Rozšíření
vegetariánství by znamenalo potíže s ekologicky příznivou výživou půdy – vytrhlo by
to hnojení kompostem? Ovo-lakto-vegetarián se mýlí, domnívá-li se, že se nepodíli
na chovu a zabíjení zvířat. Co se děje s nepotřebnými kohoutky, kteří se vyklubou
v inkubátorech? Kravám – budoucím dojnícím se nerodi jenom jalovičky. Co se stane
s narozenými býčky? Máme přistoupit na techniky, které mohou ovlivnit pohlaví na-
rozených tvorů předběžnou selekci nebo genetickou manipulaci? Je řešení v radikali-

53 Počítáme-li schematicky: na dvou hektarech se užíval jeden člověk požívající hovězí maso, 5 lidí by užívala kukuřičná dieta, 12 pšeničná a 30 lidí sójová dieta (výpočet dle Spencer 1995: 341).

54 A to jsem zatím nechala stranou fakt, že dnešní módní vegetariánství počítá s osloročním dovozem zeleniny ze všech koutů světa.

55 „The Hidden Ugliness of Products“ (Datschetski 2001:16). Nemusí jít pouze o výrobky, skrytá ohavnost se může týkat i lidských aktivit. Tento pojem má vztah k ekologickému tlumoku, naznačuje však právě skryté vlastnosti, které nejsou do výpočtu tlumoku započteny.

56 Citát z angličtiny přeložila Markéta Fošumová. Text se vymyká z obsahové roviny a tóniny knihy, je založen na technických podrobnostech. Právě ony však ukazují na souvislosti předmětů, které spotřebitelé unikají. Odlišnost této pasáže od ostatního textu je nicméně vyjádřena i graficky, kurzívou.

zaci, ve veganství? To je do značné míry postaveno na sójových výrobcích, které mají vhodné složení, schopné chutově i chemicky nahradit živočišné bílkoviny. Sója dokáže lidi žít s velkou efektivitou,⁵³ její pěstování však patří k největším likvidátorům tropických deštných pralesů. A nadto – sója je často geneticky manipulovaná. Není jednoduché být s čistým svědomím vegetariánem či veganem.⁵⁴

V literatuře jsem narazila na přílehlavý výraz *skrytá ohavnost výrobků*.⁵⁵ Většina negativních efektů výroby, užití a likvidace výrobků je vskutku skrytá a nečekaná. Pro spotřebitele je nemožné, aby se orientoval ve spleti ekologických rizik spojených s nákupy a aby byl schopen podle toho mezi výrobky rozlišovat a adekvátně se rozhodovat. Skrytá ohavnost výrobku nadto mívá i sociální povahu. Může spočívat i v dramatickém znevýhodnění výrobců v rozvojových zemích, ve vykořisťování práce dětí a žen.

Skrytá ohavnost se bohužel týká i těch předmětů a aktivit, které výrobci i spotřebitelé chápou jako ekologicky příznivé. V našich očích ekologicky žádoucí bezolovnatý benzín obsahuje toxické látky hubící drobný hmyz, například mšice, které jsou hlavní potravou mláďat vrbců v prvních dnech života. Tato „ekologická“ pohonná hmota tak patří k dalším, zatím často neznámým příčinám, drasticky hubícím doposud početné populace těchto drobných ptáků. K tomuto faktoru se připojuje další paradox zeleného konzumerismu: energeticky úsporné domy vinou zateplování a jednolitého pláště zbavují ptáky, třeba rorýsy a vrbce, možnosti úkrytu a hnízdění, kterých měly podstřešní prostory starých domů dostatek (Jameson 2003).

Takových příkladů bychom našli nepřeberně. Znamé jsou například environmentálně riskantní vedlejší účinky výroby a likvidace solárních panelů nebo vedlejší účinky turbin větrných elektráren.

John C. Ryan a Alan Thein Durning vydali v roce 1997 knihu, jejíž podtitul zní „The Secret Lives of Everyday Things“. Věnují se v ní environmentálním dopadům užívání běžných věcí, jako jsou káva, noviny, tričko, boty, jízdní kolo, počítač, hamburger, smažené hranolky a koka-kola. Piší poněkud tendenčně a na některých místech nepřesně. To však nemění nic na základním sdělení knihy: i ty, kdo se nepovažuješ za konzumenta, ale dokonce i ty, kdo se právem máš za ochránce přírody, jsi v moderním světě vpleten do procesů, které přírodu poškozují.

K čemu takové bezvýhodné zjištění a přemýšlení? Jde právě o to, co leží v základu této knihy: přesvědčení, že moje existence je nevyhnutelně spojena se zásahy do přírody, ale také, že má smysl je zmiřňovat. V případě devíti jmenovaných předmětů vynechat čtyři nebo pět a ostatní nekupovat často. Pokud do věci trochu vidím, mohu se pokusit nahradit škodlivé výrobky aspoň méně škodlivými.

Zastavme se na chvíli podrobněji u obyčejného trička, vyrobeného napůl z polyesteru, napůl z bavlny. Takového, jaké nosíme rádi do přírody. Co se můžeme dozvědět od Johna Ryana a Alana Durninga⁵⁶ o environmentálních souvislostech jeho výroby:

TRIČKO

Vysvlékl jsem se z pyžama. Oblékl jsem si tričko. Zdá se mi, že se v mém šatníku nashromáždilo nekonečné množství triček, aniž bych si toho povšiml.

POLYESTER

Polyester, ze kterého je tričko vyrobeno, započal svůj život v podobě několika lžiček ropy. Koupí trička jsem napomohl zaboření diamantového vrtáku z těžního zařízení do půdy poblíž Maracaiba, na karibském pobřeží Venezuely. Senzory umístěné blízko vrtáku sbírají data o skále, která se nachází asi jeden a půl kilometr pod zemí, a posílají je počítačům na povrchu. Zpracované informace potom diktují vrtáku, dokud nedosáhne úspěš-

ného zásahu. Těžní zařízení využívá „vytěžené bláto“ obsahující naftu, těžké kovy a vodu k oplachování kousků skály a k mazání a chlazení diamantového vrtáku. Poté, co vrtné zařízení ložisko najde, ropa a plyn jsou čerpány na povrch, kapky surové vytěžené ropy unikají z těžního zařízení, potrubí a úložných tankerů. „Vytěžené bláto“ zároveň s čarodějným nápojem z dalších uhlovodíků znečišťují půdu na ropném poli.

Surová ropa se skládá z mnoha různých uhlovodíků a malého množství nečistot. V rafinerii na Curacau v Antilách se ropa promývá vodou, aby se z ní odstranily korozní soli. Spálením asi 4 % surové ropy je zahříván zbytek na 382°C. Ropa se přečerpává do dvacítipodlažních ocelových věží.

Právě v nich vznikají další produkty. Ropné látky se vypařují, vzápětí jsou ochlazovány a kondenzují. Těžší uhlovodíky, které se sráží mnohem rychleji, se odlévají – budou zpracovány ve vosky a mazadla (stejná jako olej, který používám ve svém autě). Lehčí složky stoupají výše a v průběhu několika energeticky intenzivních pochodů vznikají různá paliva a materiály pro výrobu petrochemikálií, jako je například polyester.

Na cestě z ropných polí k bráně textilní továrny – během výroby polyesteru – zmizí asi jedna čtvrtina hmotnosti trička v ovzduší, kde se podílí na jeho znečišťování; znečišťující látky zahrnují dusík, oxidy síry, uhlovodíky, oxid uhelnatý a těžké kovy. Tyto látky způsobují dýchací obtíže, zhoršují plicní a srdeční choroby a oslabují imunitní systém. Asi desetinásobek hmotnosti polyesteru obsaženého v mém tričku uniká do ovzduší ve formě oxidu uhličitého – plynu, který přispívá ke změnám globálního klimatu.

V průběhu chemických reakcí, probíhajících za různých teplot, se v továrně přeměňuje xylen na DMT (dimethylterefalát). DMT a ethylenglykol jsou polykondenzací transformovány v dlouhé řetězce PET formy (polyethylenglycolterefalát). Během výroby unikají z wilmingtonské továrny do ovzduší drobné částičky katalyzátoru a jiné toxické látky. Nakonec je PET drť natahována do tvaru polyesterových vláken, ze kterých je vyrobeno mé tričko.

BAVLNA

Pět gramů bavlny, které byly spotřebovány na výrobu mého trička, byly vypěstovány asi na 2 m² pole v Mississippi. Půda byla nejdříve dezinfikována aldikarbem, jedním z nej-

toxičtějších pesticidů používaných ve Spojených státech. Vitr odnesl trochu půdy a s ní také aldikarb do blízkého potoka. Semena bavlníku jsou máčena ve fungicidech. Při pěstování bavlníku se spotřebuje 10 % celosvětové roční spotřeby pesticidů.

Sotva se semena v půdě uchytili, farmář vyjíždí na pole s traktorem a připojeným rozprašovačem, který pole postříkuje půdním sterilantem, aby se vyhubilo vše, co by mohlo konkurovat mladým rostlinkám bavlníku nebo se jimi živit. K obnově zdravé populace žížal v půdě by se nesměly používat pesticidy po dobu pěti let. Pole je postříkováno ještě asi pětikrát před sklizní organickými fosfáty, látkami, které poškozují centrální nervovou soustavu. Bavlník patří mezi plodiny náročné na dostatek vláhy. Tak, jak voda rychle z polí odtéká, dochází k vyhubení prospěšných půdních organismů, jako jsou například žížaly.

Těsně před sklizní se pole stříká herbicidy – defolianty. Mají zabránit, aby listy nezabarvily bílé paličky bavlníku. Zhruba polovina z použitého herbicidu se roznáší na blízká pole a do potoků.

Bavlník je sbírán dělníkem řídícím obrovský sběrač s klimatizovanou kabinou.⁵⁷ Sběrač byl vyroben ve Spojených státech, přičemž se použilo součástek dovezených z více než dvaceti zemí. Spaluje naftu z Mexika.

V textilním mlýnu se oddělují vlákna od semen. Semena se lisují na jedlý olej a krmivo pro dobytek. Čistá vlákna se posílají do textilní přádelny v Severní Karolině, kde se mykají, spojují s polyesterovými vlákny a spřádají na přízi. Příze se upravuje polystyrenem, aby se s ní dalo snadněji zacházet.

57 Klimatizace zde i jinde je energeticky náročná a zpětně přispívá ke změnám globálního klimatu (pozn. H. L.).

BARVENÍ

V dalším textilním mlýně je bavlněno-polyesterová příze splétána v tkaninu. Tření pleťacího stroje se snižuje neustálým doléváním minerálního oleje. Dělníci pak olej z tkaniny vymývají, odbarvují ji, barví a dále upravují chemickými látkami, jako jsou chlór, chrom a formaldehyd. Protože bavlna barvení odolává, jedna třetina barviv nepřilne a je vypuštěna do odpadních vod. Textilní barviva sleduje jako nebezpečné látky U. S. Environmental Protection Agency (EPA).

ŠITÍ

Továrna, ve které bylo mé tričko ušito, stojí v Hondurasu. Honduraské ženy, které v tachwanské textilní továrně stříhají a šijí trička, si vydělávají asi 30 centů za hodinu. Trička navlékají na kartony vyrobené z třísek jehličnanů ze státu Georgia, balí je do polyethylenových tašek z Mexika a rovnají do krabic z Maine.

Krabice jsou letecky dopraveny do Baltimore, vlakem do San Francisca a nákladním automobilem do Seattlu. V obchodních domech se náklad vybaluje do polic nasvícených 150 W zářivkami. Tam jsem také své tričko našel. Koupil jsem si ho, protože se mi líbila barva hnědé odstinu. Přivezl jsem si ho automobilem domů v polyethylenové tašce z Louisiany.

Je nemilé, že přírodu poškozují i kus oděvu, který na sebe často a rádi oblékají milovníci přírody. Chytám se myšlenky, že bych to jaksi vyřešila, kdybych si nepořizovala tričko nové, kdybych je koupila třeba v second-handu a nosila je dlouho. Jinde (Dyas 2000: 12-14) se však dozvídám, že i ten tolik doporučovaný princip znovu-užívání věcí má svou rubovou stránku: například v Německu jsou odložené věci asi z poloviny odesílány do second-handů,⁵⁸ převážně do východní Evropy a do Afriky. Tam ovšem takový dovoz vyvolává útlum textilní výroby. Zvlášť silný je tento vliv v Africe, kde přicházejí o místa desetitisíce lidí. Znovu se ukazuje, jak obtížně slučitelná jsou řešení environmentální a sociální.

Zvolme další příklad. Zasahuje nás na citlivém místě a nahrává těm, kteří se obávají, že ekologicky příznivý životní způsob nás zbaví našich drobných radostí. Jde o naši lásku ke květinám. Řekli bychom, že patří k ekologickému luxusu, a považujeme ji za výraz našeho vztahu k živému světu vůbec.

V naší úvaze půjde hlavně o řezané květiny. Pro milovníka či raději milovníci přírody jsou zdrojem radosti, ale i dilematu: proč ustříhnout květ rozkvétající v plné svěžesti a radosti? Ale to není jediné zpochybnění radosti nad květinami ve váze. Jsme-li dobře informováni, květiny koupené v městském květinářství zpochybní jednoduchou představou o ekologickém luxusu ještě víc. Jedním ze zdrojů takových informací může být kniha N. Maharaje a G. Gorrena „The Game of the Rose“ (Maharaj - Gorren 1995).⁵⁹

Každé tři hodiny startuje v Kolumbii těžké nákladní letadlo, aby dopravilo evropským zákazníkům čerstvé řezané květiny. V tutéž dobu jsou ve vzduchu letouny dalších jižních zemí naložené růžemi, karafiáty, orchidejemi a alstromeremi. Náklad většinou nemiří do květinářských obchodů přímo; nejprve je vyložen v Holandsku, které květiny reexportuje prostřednictvím pověstných květinových burz. Teprve pak se v letadlech a chladicích kamionech květy vydají směrem k těm, kterým mají přinést radost z nákupu a z dárku. Doprava ze vzdálených tropů je přitom jen koncovým úsekem zátěže, kterou neznámým lidem a životu na zemi vůbec přináší naše potěšení.

58 Druhá část je buď vyříděna k recyklaci nebo uložena jako odpad v depozitách, případně spálena ve spalovnách domovního odpadu.

59 V příštích odstavcích se budu opírat hlavně o ni. Dalším zdrojem jsou informace International Labor Organization, Sectoral Activities Programme, zveřejněné na internetové adrese, uvedené v oddílu D seznamu literatury.

60 Německo, kde je, přepočítáno na hlavu, poptávka po řezaných květinách snad největší na světě, jich ze zahraničí dováží 70 %.

61 Obavy mají nejen pěstitelé a obchodníci. Jaký dopad by měl takový, ekologicky jistě žádoucí, vývoj na ekonomiku rozvojových zemí?

62 Z rozhovorů s prodáváčkami květin jsem se dozvěděl, že zatím je k nám z burzy odesílána jen druhá jakost a „nestandard“.

Pěstování květin na řez vzrostlo ve světovém měřítku za poslední desetiletí enormně. Stalo se nejlukrativnějším odvětvím zemědělské práce. Tradiční světovou velmocí je Holandsko a nověji, což je méně známo, Izrael. V roce 1960 pěstovalo Holandsko květiny na 972 hektarech a v roce 1996 už na 8 004 hektarech. Květinářství se však čím dál tím výrazněji přesouvá do zemí tzv. třetího světa.⁶⁰ Největšími exportéry do zemí Evropské unie jsou Kolumbie, Keňa, Zimbabwe, ale význam na tomto trhu mají také Indie, Ekvádor, Peru, Brazílie, Malawi, Maroko. Holandsko však svůj význam v obchodu s květinami neztrácí. Většina producentů z rozvojových zemí je přinucena k účasti na mezinárodních aukcích, které se časem staly velkolepou podívanou a výnosným byznysem. Pěstitelé odevzdávají holandským překupníkům 6 až 10 procent z celkové ceny. Zimbabwe posílá na aukce 80 % produkce, Zambie více než 90 %.

Je zajímavé, že holandští občané sami nemají zájem o zaměstnání v tak poetické činnosti, za něž máme pěstování růží a tulipánových cibulí. Není schopno přilákat ani ty, kteří jsou nezaměstnaní. Tak se v Holandsku stala florikultura druhým odvětvím (po námořní dopravě), které zaměstnává největší podíl ilegálních dělníků, většinou imigranti z rozvojových zemí.

To má své vážné důvody: Květiny jsou dnes pěstovány způsobem, který je postaven na průmyslových principech. Množství tzv. dodatkové energie, vkládané do florikultury zejména v chemické formě hnojiv a pesticidů, je enormní. Hlídkají-li normy západoevropských zemí relativně přísně kontaminaci potravin a potravních řetězců, u květin je

chemizaci ponechána volná ruka. Většina postřiků je přitom aplikována preventivně. Hektar choulostivých lilií tak dostává za rok 250 kg pesticidů, o hnojivech nemluvě. Kosatce, narcisy a tulipány jsou ošetřovány 100–200 kg pesticidů na hektar. Alstromerie, gerbery, frézie, karafiáty, chryzantémy a růže jsou v tomto ohledu méně náročné, ale i v jejich případě jde o dávky vysoko převyšující aplikace při produkci potravin.

Levná pracovní síla, ochotná pracovat ve vražděných podmínkách za nízkou cenu, přivádí květinářské podnikání do tzv. rozvojových zemí, kde neexistují odbory a legislativa, které by chránily dělníky na plantážích a okolní přírodu. Mluví se o „sprejovém pekle v Africe“. Zdravotní podmínky dělníků ještě zhoršuje trend, který usiluje o maximální standardizaci květin. Dává přednost pěstování v prostorách skleníků před kulturami venkovními, vystavenými přece jen proměnlivým vlivům počasí.

Tisíce hektarů tropického pralesa se světovým pokladem druhové diverzity ustupují květinovým monokulturám pro naše chvilkové potěšení. K ekologickým rizikům patří, vedle kontaminace povrchové i spodní vody chemikáliemi, náročnost florikultury na kvantum vody. Voda je přitom ve stoupající míře nedostatkovým zdrojem života v mnoha rozvojových zemích.

Řetězec této riskantní výroby a problematického obchodu začíná u zájmu zákazníka. V posledních letech je v západní Evropě, Spojených státech a v Japonsku mimořádný. Určitě existují rozdíly v kultuře jednotlivých evropských zemí z hlediska užití květin a jejich funkce v každodenním životě. V polovině devadesátých let utratili například spotřebitelé ve Švýcarsku za rok průměrně asi 87 ECU na hlavu, norští 54, rakouští 48.

Někteří experti se domnívají, že zájem o řezané květiny byl v 90. letech v zenitu; vyjadřují obavu ze saturace trhu a možného poklesu poptávky na západních trzích.⁶¹ Podobně jako v případě automobilismu nebo turismu pozorujeme, že i naděje výrobců květin směřují do náhle uvolněného trhu bývalých socialistických zemí.⁶² Vypadá to dobře: Ani sedm Boeingů 747 naplněných růžemi nestačilo uspokojit neočekávaný zájem, který propukl v roce 1994 v Moskvě na Den žen.

Přemýšlivému zákazníkovi, čekajícímu uprostřed zimy v českém květinářství na svázání exotické kytice, by měla být podezřelá „cenová dostupnost“ nádherných

63 Jejich velká část přitom nepatří místním ani národním vlastníkům. Např. v Keni více než polovinu ze 45 květinářských společností vlastní zahraniční majitelé a jen pět procent černí obyvatelé Keni. Podnikatelé v tomto odvětví mají velké úlevy na daních a zejména v Africe často vůbec unikají jejich placení.

kosatců, růží, lilií, karafiátů a orchidejí. Pamětník si vzpomíná na neduživý rychlený bílý šeřík, který se některé zimy objevil za květinářskou výlohou jako zvláštní vánoční pozornost pro poetické duše. Čtenář románů si vybavuje vytáhlé bledé růže, vyrostlé v předměstských sklenicích, jimiž se zámožní dekadenti snažili naklonit přízeň majitelce salonů. Srovná si to v hlavě jen tak, že pochopí spřízněný původ vybarvených exemplářů, tkvicích na pevných stvolech, a levných ananasů a banánů v nedalekém zelinářství.

Když to všechno čtenářka směřující k ekologickému luxusu zváží, zdá se jí, že má jasno: napříště bude přijímat jenom kytičky z české nebo moravské louky nebo zahrádky. A opět, tak jednoduché to není, a to přinejmenším ze dvou důvodů.

První důvod je místní: jarní dychtivost po kytice sněženek, bledulí nebo fialek může mít za následek vážné poškození až vymizení jejich porostů ve volné přírodě. Druhý důvod se týká země exportu: mnohé rozvojové země se již pod ekonomickým tlakem na pěstování květin přeorientovaly. Ač mají problémy s výživou prudce rostoucí lidské populace, nahradily pěstování potravin kulturami květin.⁶³ Podobně jako v případě módního turismu do rozvojových zemí je třeba si klást otázku: co by se stalo s oblastmi, které vsadily na lukrativní obchod s květinami, pokud by z nějakého důvodu, třeba díky rozšíření ekologických ctností, pominula poptávka?

Věci jsou tak propletené, že vedle sociálních důvodů lze dokonce najít i environmentálně podložené argumenty, jimiž se dá zdůvodňovat pěstování květin v zemích

Jihu. V mnohých tzv. rozvojových zemích jsou pro účel florikultur optimální světelné podmínky a vhodné klima. To znamená úsporu energie, kterou by bylo třeba vložit do vytápění a svícení ve sklenicích v zimní sezoně, kdy je o květiny na severní polokouli největší zájem. Ostatně, výjimečné příklady ukazují, že květiny není třeba pěstovat zmiňným průmyslovým způsobem, že i v zemích třetího světa existují tzv. alternativní pěstitele, usilující o šetrný přístup k přírodě i lidem v oblasti.

Člověk nemusí být zrovna bystrý pozorovatel, aby si na ulicích měst všiml dvou věcí: kolik za posledních deset let přibýlo automobilů a kolik přibýlo psů. Jen se rozhlédneme: psy dnes vlastní lidé každého věku. Rodiny s dětmi, penzisté, podnikatelé, nezaměstnaní, bezdomovci; občas se mne zeptá některý student, zda může s sebou vzít psa do posluchárny. Podobně jako v případě aut se lidé rozdělili na jejich milovníky a zastánce na straně jedné, a nepřátele na straně druhé.

Co se týká aut, má environmentálně citící a uvažující člověk jasno. Také vztah ke psům má vyhraněný, jenže většinou kladný. Pokud ne tak docela, pak proto, že psa držení ve vězeňském prostředí města lituje.

V minulosti byl pes především hlídačem domu a zemědělské usedlosti, pomocníkem při lovu, hlídačem stád, tahačem saní. Většina z dnešních městských psů tyto funkce neplní. Moderní člověk nepřírozeným vztahem k domácímu mazlíčkovi kompenzuje ztrátu přirozeného kontaktu s přírodou. Psa vlastně nepotřebujeme – leda jako objekt naší potřeby ovládat nebo naší touhy milovat, přesněji naší potřeby být dokonale milován. V tom je psi povaha optimální: na mezilidských vztazích musíme trvale pracovat, pes jako smečkové zvíře je člověku oddán bezpodmínečně. Smutná skutečnost, na niž pes často doplácí.

Ale jindy je to docela naopak. Ve vztahu ke psům se projevuje, co je v nás nejlepšího. Proč například vznikla móda brát si tzv. nalezence, psy z útulků, bytosti často zjevů podivných, ne-li potvorných? Nalezenců se dnes neujímají jen staré dámy, podezírané z hysterie a sentimentality, ale i mladí lidé. Můžeme v těchto případech

64 Obecní zastupitelstva dokáží na to téma jednat dlouhé hodiny a posléze je vyřeší rozmištěním automatů na mikrotenové (!) pytlíky.

65 Je příznačné, že jsme v literatuře i na internetu marně hledali text, který by tuto ekologicky negativní stránku chovu psů reflektoval a diskutoval. Našli jsme zato 27 internetových adres, které odkazují k odborným publikacím analyzujícím kvalitu psi stravy. Na základě chemických analýz podrobně varují před cizorodými látkami, mykotoxiny a nebezpečnými stabilizátory. Z většiny textů vyplývá nepřijatelnost průmyslově vyráběné psi stravy.

vůbec mluvit o módě, která pomine? Nebo se kolem nás rodí, aniž si to uvědomujeme, něco nového, co přetrvá a bude silít?

Je možné, že soužitím se psem se lidská bytost mění, nebo že aspoň má příležitost měnit se k lepšímu. V každodenní péči o svého psa si uvědomujeme, že má své potřeby a učíme se je respektovat, i když nejsou shodné s potřebami našimi. Díky psům se trénujeme ve vztahu k živým bytostem, který přesahuje pouhé využívání bezmocných tvorů. Zvířata začínají být chápána nejen jako objekt lidského užitku, ale i jako tvorové, kteří mají právo na život podle svého přirozeného určení.

Náš život se psy by nás postupně mohl přivést na myšlenku, že pro naše nasycení nesmíme nechat trpět telata a kuřata ve velkovýkrmnách. Myslím, že hospodářská zvířata žijící v civilizovaných zemích, třeba ve Švýcarsku, v důstojných podmínkách, vděčí za svůj blahobyt mimo jiné právě psům. Odvažme se jít ještě dál: postavím-li svůj vztah k psovi dobře, trénuji se nejen ve vztahu k jiným zvířecím bytostem. Snad se učím brát ohled na slabšího bližního vůbec.

Ale nenechejme se unést. Zmínila jsem se o problematice stránek našeho soužití se psy a našly by se další. Právem je připomínáno, že mnoho milovníků psů a zvířat vůbec bylo mezi diktátory, krutovládci, mezi fašistickými pohlaváry a vězňiteli. To je děsivá skutečnost, která by si zasloužila věcný psychologický rozbor a která vyžaduje naši ostražitost.

Mnoho lidí si psa pořizuje z pouhé nápodoby, módy a ze sobeckého nerozumu. Oni nebezpeční pitbulové

a rotvajleři, chrtové vyšlechtění pro rozlohu zámeckého parku, aljašští malamuti, kteří touží na dně svých psích bytostí po sněhu a po smečce, to bývají oběti lidské touhy po dominanci a po sebeprosazení na nepravém místě.

Existují i rozumné environmentální důvody proti dnešní zálibě v chovu psů. Nejde o celkem primitivní stížnost psích nepřátel, která poukazuje na všudypřítomné psi exkrementy.⁶⁴ Mám na mysli závažnější environmentální důsledky, které přináší celosvětová expanze psi populace.

Na rozdíl od venkovského, loveckého a pasteveckého předchůdce nežije městský pes z přirozených zdrojů; z masa, které zbylo z hospodaření jeho pána. Stačí se podívat do obchodů se psími potřebami nebo prostě jen do regálů samoobsluh. Nedávno jsem si všimla sáček obsahujících suchou psi stravu, známé granule. Byly k nám transportovány z Kanady. Vedle nich stála pyramida pytlíků s jinými granulami, vyrobenými z jehněčího masa v Austrálii. Výroba potravy pro psy je dnes velkým průmyslem. Poukazují-li vegetariáni, že na naši zálibu v pojidání masa doplácí tropické pralesy, že se na jejich spáleništi pěstují plodiny pro výkrm hospodářských zvířat, určených pro lidskou potřebu, o co naléhavější je tento argument v případě psů, šelem, jejichž existence je na konzumaci masa postavena!⁶⁵ Chováme-li tedy psa a nechováme přitom dost králíků a slepic, vyžadujeme další zvířecí oběti velkochovů a velkovýkrmů.

Nejednoduchost dobré civilizace

Kdo si uvědomuje rozsah a propletenost environmentálních problémů, snadno může upadnout do trudnomyslnosti. Přírodymilovného člověka přepadá hněv, nenvole k civilizaci. Je pak svůdné odmítnout další informace, složité úvahy a rozhodování a v rousseauovském duchu zatoužit po návratech. Po návratech na nejrůznějších historických, ale i evolučních úrovních. Šamanské praktiky nás prý dokáží přivést proti toku času do stavu společného předvědomí všech bytostí, do evolučního stádia, kdy jsme byli přírodními tvory a kdy z jejich optiky dokážeme prociťt bolest

66 Malt Ridley píše o podstatě člověka mimo jiné právě v environmentálních souvislostech. Přesvědčivější pesimismus v pohledu na podstatu člověka a její neodvratné účinky vyjadřuje film „Naqoyqatsi“ režiséra Godfreyho Reggio.

67 Pro české zájemce zprostředkoval Eliasovo dílo Jiří Šubrt (1996).

68 Laické úvahy o vztahu lidské společnosti a přírody většinou chápou civilizaci jako zdroj pustošení přírody. Dílo Norberta Eliase nám připomíná, že je plodné rozlišovat různé stránky civilizace, případně lidské kultury. V dějinách se však nerozvíjejí izolovaně, vzájemně se ovlivňují. Nesměňují vždy synergicky; mohou se chovat nezávisle, často působí proti sobě.

69 Schopnost sebeomezení nemusí být vykládána kulturologicky. V historii se opakující tendence k sebeomezení, tzv. autolimitaci, může mít hluboké kořeny biologické, jak o tom pojednám v VIII. kapitole.

70 Šubrt (1996) uvádí, že do konce 18. století vyšel Erasimův spisek ještě stotřicetkrát.

vlastní i bolest ničené země (Seed 1993). Jistě, evoluční rozpominání může být dobrým impulzem a cvičením pro naše racionální mozky (Kohák 1998: 120). Spočinout v prostém blaženém stavu nevědomosti však již nelze. Člověk se již nemůže stát nevinným zvířetem, nezbývá mu, než mířit vzhůru.

Co to je „vzhůru“, kam „vzhůru“, ironizuje v nás pochybovač, vychovaný postmoderní dobou. Marnost naší snahy vymanit se ze sobecké a agresivní podstaty nám suggestivně vštěpuje sociobiologie, založená na teorii sobeckého genu (Dawkins 1998) a na evoluční psychologii (např. Ridley 2000).⁶⁶ Války a terorismus 20. a začínajícího 21. století i sama ekologická krize se zdají skepti vůči člověku a lidské společnosti potvrzovat.

A tak většinou nepochodím, hovořím-li o naději plynoucí z křesťanského kosmického optimismu Teilharda de Chardina (Teilhard 1993) či Henryka Skolimowského (Skolimowski 2001) nebo o filozoficko-psychologickém výkladu Ericha Fromma, který nás na základě svěbytného výkladu Starého zákona ujišťuje, že „člověk byl stvořen jako otevřený systém určený k růstu a vývoji“ (Fromm 1993: 134). Tváří v tvář planetárním rizikům nezněji přesvědčivě ani jinak povzbudivé myšlenky spirituální psychologie, počítající s vnitřním zráním osobnosti a s jejím duchovním růstem (např. Frankl 1996, Peck 2003). Přesto bych se ráda, v souvislosti s úvahami o jednoduchosti či složitosti ekologických ctností, věnovala ještě jedné nadějivbuzující teorii, takzvané civilizační teorii; na základě konkrétního historického materiálu ji ve třicátých letech minulého století formuloval Norbert Elias.⁶⁷

S environmentálním snažením, ba ani myšlením, věru neměl tento německý sociolog nic společného. Ve slavném dile „O civilizačním procesu“ dokládá, že podstatou civilizace⁶⁸ je tendence k potlačování jednoduchých pudových reakcí a k posilování sebekontroly, sebeomezení a složitých forem chování.⁶⁹ Elias své závěry opírá o detailní výzkum forem každodenního chování šlechty ve 12. až 18. století. Zajímá se o společenský i o intimní život – především o způsoby stolování, oblékání, chování při slavnostech či za dveřmi ložnice. Tam všude lidé během společenského vývoje v rostoucí míře tlumili jednoduché instinkty a spontánní afekty.

Elias civilizační proměny neinterpretuje metafyzicky, jako projev vyšší a zacilené evoluční zákonitosti. Mají podle něj sociální původ a sociální funkci. Luxusní předměty jako kapesník, plivátko nebo příbor byly původně výrazem postavení svého uživatele ve společenské hierarchii. Nejprve byly jednoduché formy chování nahrazovány složitými ceremoniály u vysoké šlechty. Civilizované chování jí sloužilo jako identifikační znak, který ji odlišoval od nižších vrstev.

Tato reprezentační funkce byla ovšem trvale erodována snahou nižších, zejména měšťanských vrstev zjemněle způsoby napodobovat, což vedlo k šíření civilizačního procesu. Logickým důsledkem bylo, že nositelé nejvyššího sociálního statusu byli nuceni projevy svého luxusního životního způsobu proměňovat. Zjemňování způsobů se začalo vytvářet uvědoměle a záměrně. To znamenalo rozkvět složitých kultivovaných způsobů chování do šířky, rozmanitosti a odstinů, které jsou pro dějiny užitého umění a životního způsobu šlechty tak charakteristické. Objevili se první tvůrci pravidel společenského chování. Eliasova analýza pracuje zejména se spisem Erasma Rotterdamského „O slušném chování dětí“. Během Erasimova života vyšlo třicetkrát,⁷⁰ což samo o sobě ukazuje na pozornost, již kultivaci mravů věnovala renesanční společnost.

Původně vnější, sociálně vynucený proces postupně ovlivnil i psychiku jednotlivců. Elias píše o psychogenetické rovině civilizačního procesu. Prostřednictvím sebeovládání a sebezpřinucení rostla distance mezi spontánním impulzem a chováním. Pudová agresivita středověkých rytířů, krutých válečníků, rabujících, mučících a zabíjejících, byla postupně zatlačována. Rodilo se hnutí duše, kterému říkáme svědomí

71 Elias to dokládá na kapesníku nebo jídelní vidličce, předmětech, jimiž se člověk distancuje od kontaktu s vlastním tělem.

72 Václav Černý upozorňuje na souvislosti s mariánským kultem, který spoluutvářel obraz ženy například prostřednictvím zjemnělé kultury trubadúrů. Také Anatole France při vši skepsi vůči ženám jim v „Epikurově zahradě“ přiznává kultivační sílu.

73 Norbert Elias byl jako Žid po dobu jejího trvání v emigraci. Jeho matka zemřela v koncentračním táboře. Kniha „O civilizačním procesu“ vyšla ještě před vyvrcholením židovské genocidy.

74 Žel, včetně tvorby autorů, kteří si stýskali na úpadek doby. V poslední době například Vaculíkovo „Loučení k panně“ je samo příkladem jejího zhrubnutí i bezohlednosti vůči bližním.

75 Je ovšem třeba mít na paměti, že Elias se nezabýval chováním celé populace, ale pouze těch vrstev, které jsou na nejvyšších statusových pozicích. Neméně důležité je, že studoval spíše normy než skutečné chování lidí.

76 Lidé vydáni na pospas živelným přírodním silám, hladomorům, nemocem, rolníci tvrdě bojující o přežití nebyli schopni odstupu. Odpovídali přírodě a jejím tvorbám agresivitou.

77 V takovém případě by civilizační proces vrcholil někdy v 19. století, v době viktoriánské pruderie a přepjatých způsobů.

78 Je otázka, zda se takovým rozšířením již nevymykáme pojetí Eliasova.

79 V německém originále „Peinlichkeitschwelle“, doslova „práh trapnosti“. Angličané volí překlad „threshold of repugnance“.

a soucit. Zároveň rostl pocit odstupu od vlastního těla⁷¹ – rodil se pocit nechutnosti a trapnosti. Vynořil se pocit studu, v necivilizovaných fázích vývoje prý neznámý. N. Elias, podobně jako V. Černý (1963) a W. Sombart (1986) zdůrazňuje, že v procesu kultivace hrála významnou roli žena.⁷²

Elias píše o podmínkách nutných k procesu civilizace: Člověk se dokázal vzdávat násilných afektů a agresivity, když pominul trvalý stav ohrožení a strachu, vlastní ranému středověku. Společnost se stabilizovala a dodávala lidem pocit jistoty; mohli si vytvořit nadhled, dlouhodoběji uvažovat a jednat ve shodě se vzdálenějšími cíli. V nejistých dobách mohlo podle Eliase docházet k rebarbarizaci společnosti. Hrůzy druhé světové války civilizační teorii, aspoň v jejím lineárním výkladu, jistě zpochybnily.⁷³

Ale, přiznejme, těžko se jí věří i dnes. Kdo pozoruje na počátku 21. století chování lidí na ulicích, na silnicích, v metru, na diskotékách, na stadionech, ale také kdo čte současnou literární tvorbu,⁷⁴ sotva uzná věrohodnost civilizační teorie o rostoucí distanci vůči vlastnímu tělu, o stupňující se sebekontrolu a pocitu studu, o zatlačování jednoduchých afektů, násilných projevů a krutosti.⁷⁵

Nemůže být dnešní zhrubnutí mezilidské komunikace i optika „po mně potopa“ podvědomou reakcí na nová, i když latentní ohrožení? Tušení rizik však v duši dnešního člověka přebývá v nerozmotatelné spleti s pocitem zvládnutí přírodních sil a převahy nad vnějším světem.

Toto vědomí nám naopak dovoluje vytvářet si vůči přírodě odstup, reflektovat důsledky našeho chování vůči ní.⁷⁶ Slovy Mahenovými – chovat se k přírodě kavalírsky (Mahen 1959), slovy Norberta Eliase – civilizovaně.

Pozorujme život kolem sebe bez negativních předsudků. Některé dimenze lidského chování, a především lidských norem se skutečně vyvíjejí způsobem, který potvrzuje představu o vzestupné linii lidské morálky. Chápeme-li civilizační proces šířeji, schopnost sebekontroly se nemusí projevovat ve vnější upjatosti mravů;⁷⁷ jejím plodem může být také, ne-li spíše, tolerance a respekt ke svobodě druhého (Lipovetsky 1999).⁷⁸ Zajímá-li nás vztah člověka k přírodě: při všem svém environmentalistickém pesimismu setrvávám v názoru, že vývoj civilizovaného chování lidí se projevuje právě v proměnách etických norem našeho chování k přírodě. Tam zaznívá „tichý hlas skrupulí“, k nimž „experti odsunuli vše, co odporuje redukci smyslu na účel“ (Bělohradský 1991: 23).

Bylo řečeno, že Elias neuvažoval v environmentální perspektivě. Oblasti etiky ve vztahu ke zvířatům se však dotknul. Významného pojmu *práh znechucení*⁷⁹ používá mimo jiné v souvislosti s tím, jak se při podávání jídla zachází s masem: V historii stolování zanikala zvyklost prezentovat a porcovat před zraký stolovníků celé zvíře nebo jeho velkou část, která zřejmě hověla loveckým atavismům. Jak to známe z barokních olejomalb, na slavnostní stůl kdysi patřilo zvíře v co nejúplnější naturalistické podobě. Postupně se zjemňující citění však přestalo tuto demonstraci oceňovat, a naopak chtělo skutečný původ masitých jídel vytěšňovat a maskovat. Práh znechucení se zvyšoval.

Bezprostředněji Elias dokládá proměny lidské senzitivity vůči zvířatům poukazem na veřejná upalování tuctů živých koček, která se stala v Paříži ve svatojánských nocích hojně navštěveným ceremonialem. Panovníkovi nebo následníkovi trůnu bývala přenechána privilegium podpálit hranici. Na zvláštní přání Karla IX. byla upalena i liška. Touhu trýznit nebrzdily žádné sociální normy; naši předkové ji ventilovali nezakrytě a za zvuků slavnostní hudby.

Eliasovo ličení hrůzných svatojánských nocí by mohli historikové dlouho rozšiřovat: šelmy v těsných klecích menažérii, vlci umučení ve středověkých soudních pro-

80 Autorem byl třicetiletý sociolog a právník René Ják.

81 Nejsou přesvědčiví, když to vysvětlují obavou z agrese ochráncoů zvířat.

82 Vedle eliasovské a idealistické interpretace existuje i utilitární výklad, přisuzovaný pozdnímu Darwinovi a dnes nepřímo potvrzovaný některými evolučními psychology: Altruismus, citová orientace a sympatie k „jinými“ se v historii rozšiřovala tak, jak rostlo vědomí závislosti člověka na rozšiřujícím se a čím dál tím složitějším společenství – na kmeni, národu. Podle toho můžeme pokračovat: dnes si uvědomujeme svou závislost na „globální vesnici“, ale i na jiných biologických druzích a na přírodních ekosystémech.

83 Striktní humanisté dodnes poukazují na nepoměr, s nímž se naše rozmáhlé city obracejí ke zvířatům a bez povšimnutí přý nechávají lidské utrpení.

cesech se zvířaty, medvědi a opice tančící na řetěze komediantů, vivisekce pořádané na náměstích pro podivnou, koně tahající celý život vozy s uhlím v hlubinných dolech, netopýři pověrečně přibíjení na vrata stodol a sklepů. Nahlédnu-li do minulosti snad ne tak prastaré: Když jsem v šedesátých letech studovala biologii, nikomu z nás nepřišlo na mysl, že bychom neměli pitvat živé žáby.

Změny lidského chování ke zvířatům jsou v západním světě, ale již i u nás, nápadné: Myslím na zájem lidí o adopci psa z nalezince. Myslím na muže, kteří po ropných haváriích zachraňují tučňáky – s ženskou trpělivostí čistí peříčko po peříčku. Myslím na rodiny s dětmi polévající z hrnců i dětských kyblíčků těla velryb uvízlá na mělčině příměstského zálivu – obraz, který nám na závěr televizních novin spíše pro povyražení nabízejí, význam věci netušící, zpravodajové. Lidové noviny zveřejnily 8. dubna 2002 zprávu převzatou z Honolulu: „Havajští záchranáři vyrazili v sobotu na záchranou operaci, která přijde na 50 tisíc dolarů (přes 1,7 milionu korun). Jejich úkolem je zachránit dvouletou fenou Forgeu. Na neovladatelném indonéském tankeru Insiko ji nechala posádka, kterou minulý týden vzal na palubu luxusní parník. Kvůli nehodě zůstal tanker před třemi týdny bez energie a spojení s okolním světem. Nyní je asi 400 kilometrů jižně od Havaje. Záchranáři k němu mají dorazit dnes.“

V srpnu 2002 věnovala povodňová zpravodajství v novinách, rozhlase a televizi velkou pozornost referencím o postižených zvířatech. Novináři dobře vytušili, co lidi zajímá. Skutečně, většina z nás byla dotčena osudem hrocha Slávka a lachtana Gastona. Ale i poté, co pominuly

citově pohnuté chvíle, skoro za půl roku po povodních, udělila porota vrcholné soutěže novinářské fotografie Czech Press Photo první cenu snímku „poslední minuty slona Kádira“.⁸⁰ Symbolem katastrofálních povodní se stala fotografie slona tonoucího v pražské zoo.

Nemám iluze o dnešním postavení zvířat, vím o hrůzách velkochově a o praktických pokusů na zvířatech. Ale z eliasovského hlediska, sledujícího změny sociálních norem, je důležité: Lidská krutost se již stydí a skrývá se. Již není schvalována a povzbuzována. Dokonce i ti, kdož své pokusnictví na zvířatech ospravedlňují prospěchem člověka, se vylekaně skrývají před televizními kamerami.⁸¹

Proměny v etických postojích k živým tvorům považuje historik R. Nash za součást obecnějšího trendu, který v dějinách překonává kmenovou mentalitu a rozšiřuje pojetí práv. Jejich nositelem se postupně stávají další a další subjekty (Nash 1984). V dějinách se vynořují římská patriciové propouštějící otroky, přímlovci za práva menšin a jinověrců, zákonodárci udělující práva ženám, a konečně dnešní bojovníci za práva zvířat.⁸²

Právě citlivé a obětavé postoje ke zvířatům nápadně prolamují pragmatickou lhostejnost dnešní doby. Co bylo donedávna pro většinu lidí fanatismem a pozerstvím zhýčkanců,⁸³ podivinským sentimentem vegetariánů a bojovníků proti cirkusům, přijímají lidé pozdní civilizace jako samozřejmou součást morálních postojů. Takový posun v pojetí práv je badatelsky ověřitelná skutečnost. A někteří historikové dávají Nashovi za pravdu, navzdory dnes téměř povinné skepsi k filozofii dějin a její lidové interpretaci „lidi se nemění“, „všechno už tady bylo“.

Pro knihu o ekologickém luxusu jsou eliasovské interpretace, zdůrazňující nahrazování jednoduchých pudových hnutí složitými rituály sebekontroly, zajímavé ještě jinak: z norem ekologicky příznivého chování se vytrácí pohrdání komplikovanými formami společenského chování. Postupně je překonávána i environmentální ideologie návratu k primitivním předcivilizačním vývojovým stádiím, který by Elias označil jako snahu o rebarbarizaci. Jistě, k pochopení velikosti a krásy přírody potřebujeme své biologicky dané smysly; kavalírského gesta ochrany přírody jsme však schopni jenom jako děti civilizace.

Eliasovský způsob uvažování v konfrontaci s biosociologickým náhledem je plodný i tam, kde nás ekologicky příznivý životní způsob zajímá v rovině hospodaření v domácnostech: Akviziční instinkt, touha po získávání věcí je z robustního rodu afektů a jednoduchých biologických pudů, podporovaných mocnými silami agresivní větve civilizace. Jiná, slabší větev se snaží je potlačovat prostřednictvím sebeomezení a složitých způsobů ekologického luxusu.